

Küresel Çevre Rejimleri ve Ülkelerin Uluslararası Ticaret Politikaları

Hasan Parıltı^{1*}

¹Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İstanbul, Türkiye

Orcid Numarası: 0000-0001-8860-0905

Geliş Tarihi: 25.07.2019

***Sorumlu Yazar e mail:** hasanparilti@halic.edu.tr

Kabul Tarihi: 16.09.2019

Atf/Citation: Parıltı, H., “Küresel Çevre Rejimleri ve Ülkelerin Uluslararası Ticaret Politikaları”, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2019, 2/2: 323-370.

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde dünyada büyüme ve kalkınma yarışı hızlanmıştır. 1970'lere kadar bu yarış ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler arasında iken, bu tarihten sonra gelişmekte olan ülkelere de katılmıştır. Büyüme, dünya kaynaklarının daha fazla kullanımı, daha fazla üretim ve daha fazla tüketim anlamına gelmektedir. Bu aktivitelerin daha fazla yapılması daha fazla çevre bozulması anlamına gelmektedir. Ülkeler ne büyümden vazgeçebiliyorlar ne çevre bozulmasına razılar. Aslında teorik olarak çözüm basit: Yeşil ekonomi veya sürdürülebilir büyüme ve kalkınma. Ancak piyasa mekanizması içinde, tekil ekonomik aktörlerin böyle bir hedefe koşması imkânsız görülmektedir. Bu yüzden, çevreye zarar verilmeden büyüme ve kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi, BM şemsiyesi altında bir koordinasyonla yürütülmeye çalışılmaktadır. Betimleme yöntemini benimseyen bu makale, BM şemsiyesi altında devamlı gelişen küresel çevre rejimlerinin tanımı ve bunların ülkelerin ticaret politikalarına aktarım mekanizmaları üzerinde durmaktadır. Ticaret ve yatırım konusunda karar vericiler veya bunlara danışmanlık yapma pozisyonunda olan STK ve akademik çevreler, ülkelerin ticaret politikaları için birer öncü gelişme niteliğinde olan uluslararası çevre rejimlerindeki değişimleri takip etmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bozulması, Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre Rejimi, Ticaret Politikası

Global Environment Regimes and International Trade Policies of Countries

Abstract

After the World War II period, economic growth and development race have accelerated in the world. While the race was predominantly among developed countries until 1970s, some of developing countries, too, have joined then. Economic growth means usage of the more of the world's resources, more production and more consumption. The more of these activities mean the more environmental degradation. Countries neither could give up growth nor submit to the environmental spoil. In fact, theoretically the solution is easy: Green economy or sustainable growth and development. But, within the market economy, it is impossible for individual economic actors to run such a goal. For this reason, the target of economic growth and development without harming the environment is being tried to reach under the coordination of the UN umbrella. Accepting descriptive narrative method, this article dwells on the definition of the global environmental regimes, developing progressively under the UN umbrella, and their transmission mechanisms into countries' trade policies. Decision makers of companies about investment and trade or their NGOs and academic circles, who are in a position of consultation, should take care of changes in international environmental regimes which are pioneer indicators of changes for trade policies of countries.

Keywords: Environment Degradation, Sustainable Development, Environment Regime, Trade Policy

1. Giriş

İnsan, hayvan ve bitki türlerinin hayatlarını sürdürdüğü ortam bileşeni *çevre* olarak tanımlanmaktadır. Dünya Kaynaklar Enstitüsü (World Resources Institute) (Millennium Ecosystem Assessment, 2005), bu bileşeni *ekosistem* olarak adlandırmakta ve yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekosistemin hızla *bozulduğunu* ve yeryüzünde hayatı tehdit eder bir boyuta ulaştığını ortaya koymaktadır. *Çevre bozulması*, yaşam ortamındaki unsurların bazılarının kısmen veya tamamen kaybolması veya kalitesinin düşmesi olarak tanımlanmaktadır. Çevre kirlenmesi ise çevre unsurları üzerinde ortaya çıkan kalite düşmesi

şeklinde tanımlanmakta olup, ağırlıklı olarak insan faaliyetlerinin *planlanmamış* sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir üretim sırasında toprağa veya suya atık karışması, uçaklar havalanırken çıkan gürültü, nükleer santraller dolayısı ile oluşabilen radyoaktif kirlenme ekonomik veya beşeri faaliyetlerin birer yan etkisidir. İnsan faaliyetlerinin çevresel yan etkileri önceden bilindiği halde tedbir alınmamışsa, ihmalden kaynaklanan bir çevre kirlenmesinden bahsedilebilir. Gayri iradi ve ihmalden kaynaklanan çevre kirlenmesi yanında çok sık olmasa da kasten oluşturulan kirliliklerden bahsedilebilir. Çevre bozulması kavramı çevre kirlenmesi ile yakinen alakalıdır. Hatta bazen birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak çevre bozulmasını çevre kirlenmesinin bir sonucu olarak ele almak daha doğru olur. Mesela küresel iklim değişikliği, çeşitli şekillerde ortaya çıkan çevre kirlenmesinin bir sonucudur.

Çevre kirliliği, kirliliğin kaynağı ve kirlenen ortama göre değişik kategorilerde ele alınabilir. Örneğin, hava kirliliği, toprak kirliliği, su kirliliği, plastik kirliliği, çöp kirliliği, ışık kirliliği, ses kirliliği, radyoaktif kirlilik, termal kirlilik ve görüntü kirliliği başlıca kirlilik kategorileri olup, bunların çoğu *ekonomik ve ticari faaliyetlerle* kolaylıkla ilişkilendirilebilmektedir. Çevre kirlenmesi dar bir bölgede etkili ise lokal kirlenmeden, birkaç bölgeyi etkiliyorsa bölgesel kirlenmeden, tüm dünyayı etkiliyorsa global kirlenmeden bahsedilebilir. Örneğin, bir fabrikanın çıkardığı katı atıklar yerel kirlenmeye örnek teşkil ederken, sınır aşan nehirlerin kaynağında bir fabrikanın atıklarının bir şekilde nehre ulaşması, çeşitli ülkeleri ilgilendiren bölgesel bir kirlenme örneğidir. Eğer söz konusu fabrikanın bacasından karbondioksit gazı salınıyorsa, çıkan gazlar küresel ısınmaya katkı yaptığından bir küresel kirlenmeden söz edilir.

Seksenli yıllardan günümüze dünya mal ve hizmet üretimi ve ticaret hacmi hızla artmıştır. Bu artışın gerisinde, ulaşım, iletişim ve üretim teknolojilerindeki gelişmeler yanında, II. Dünya Savaşı

sonrasında dünya mal ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesi ve yatırımların geliştirilmesi ile ilgili girişimler baş rolü üstlenmiştir (WTO, 2013:45-111). Bu dönemde çevre kirliliği ve çevresel bozulmanın da hızla arttığı gözlenmiştir. Çevrenin korunmasına yönelik çalışmaların da 1980’li yıllardan sonra artış gösterdiği görülmektedir.

Uluslararası kuruluşlar, merkezi hükümetler, yerel idareler çevrenin korunması konusunda tedbir alma ihtiyacıdadır. Global bazda çevreyi korumak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak üzere Birleşmiş Milletler Bünyesinde 1972 yılından beri Çevre Programı (United Nations Environmental Program-UNEP) faaliyettedir. Çevre konusunda uluslararası çalışmalar yapmak ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma ve ticareti teşvik için Birleşmiş Milletler teşkilatının himaye ettiği Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma (The International Institute for Sustainable Development- IISD) 1990 yılından beri faaliyettedir. Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi ve kolaylaştırılması misyonunu üstlenmiş olan Dünya Ticaret Örgütünün organları arasında 1994 yılından bu tarafa Ticaret ve Çevre Komitesi adı altında bir komite faaliyet göstermektedir. Söz konusu uluslararası kuruluşların şemsiyesi altında, çevrenin korunması konusunda çok taraflı uluslararası anlaşmalar yürürlüğe sokulmuştur. Söz konusu anlaşmalar ülkelerin ticaret politikalarını belirlemekte, ticaret politikaları ulusal mevzuatlara dönüşmekte, ulusal mevzuatlar uluslararası ticaret ve yatırım faaliyetlerinde bulunan şirketleri etkilemektedir.

Hükümetlerin aldığı çevre koruyucu tedbirler bazen ticarete engel olabilir boyut kazanabilmektedir. Halbuki, 2012 yılında Rio’da yapılan Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Konferansında vurgulandığı gibi ticaretin gelişmesi, kalkınmanın motoru olup fakirliğin ortadan kaldırılmasında ve yeryüzünde insan refahının artırılmasında çevre kadar önemli bir konudur.

Betimleme metodunu esas alan bu inceleme, nesli tehlike altında olan bitki ve hayvanların uluslararası ticareti, zararlı ışımayı önleyen stratosferin korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması, küresel iklim değişikliği, tehlikeli atıkların ülkeler arası taşınması ve bertaraf edilmesi, tehlikeli kimyasallar ve pestisitlerin uluslararası ticaretinin güvenli bir şekilde yapılması, doğada uzun süre kalabilen sürekli organik kirleticilerin kontrolü ve cıva ve cıva bileşikleri yoluyla insanlara geçen Minamata hastalığının önlenmesi ile ilgili çevre rejimleri ve bu rejimlerin ülkelerin uluslararası ticaret politikalarını etkileme mekanizmaları ele alınmıştır. Bu alanlardan her biri ile ilgili uluslararası sözleşmeler –konvansiyonlar- mevcuttur. Söz konusu sözleşmeler zaman içinde meydana gelen değişikliklere göre revize edilmektedir. Yapılan revizyonlarla birlikte sözleşmelerde düzenlenen konular taraf ülkelerin ticaret politikaları ve uygulamalarına dâhil edilmektedir.

Küresel iklim değişikliği ile ilgili çok taraflı rejim, daha çok üretim ve yatırım politikalarını etkilemek suretiyle uluslararası ticareti etkilemektedir, doğrudan uluslararası ticareti düzenleyen hükümler içermemektedir.

Uluslararası ticaret ve yatırım ile ilgilenen kuruluşlar, bunların teşkil ettiği sivil toplum kuruluşları ve akademik çevrelerin çok taraflı çevre rejimlerindeki gelişmeleri izlemeleri önem taşımaktadır.

2. Uluslararası Ticaret ve Çevre İlişkisi

1970 yılında sadece 318 milyar dolar olan dünya ihracatı, nominal bazda yılda ortalama %9 civarında artarak 2017 yılında 17.7 trilyon dolara ulaşmıştır. Yani 47 yıllık bir dönemde mal ihracatı yaklaşık 56 kat artmıştır. Benzer şekilde, 1970 yılında 3,4 trilyon dolar olan dünya GSYİH'si nominal olarak yılda yaklaşık %7 artışla, 2017 yılında 80,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Yani 47 yıllık bir dönemde dünya

GSYİH'sı yaklaşık 24 kat artmıştır. Bunlara bağlı olarak üretilen mal ve hizmetlerin dünya GSYİH'sı içindeki pay da artmıştır. Örneğin 1970 yılında dünya mal ihracatının dünya GSYİH'sı içindeki payı %9,4 iken 2011 yılında %25'e ulaşmıştır. İhracattan ülke gruplarının aldığı payda da önemli bir değişim meydana gelmiştir: 1950'de toplam dünya ihracatının %34'ünü geliştirmekte olan ülkeler, %3,16'sını geçiş ekonomileri, %62,8'ini geliştirmiş ülkeler gerçekleştirirken, 2017'de bu oranlar sırayla %44,36, %3,10 ve %52,53 şeklinde değişmiştir (UNCTAD, 2019). Söz konusu dramatik artışların gerisinde kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan GATT'ın getirdiği nispeten serbest ticaret ortamı, ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmesi ve bunlara bağlı olarak entegre global tedarik zincirinin doğuşu yatmaktadır (WTO, 2013:45-51).

Dünya GSYİH'sının artması, uluslararası ticaretin artış hızının üretim artışından yüksek olması, üretim ve ticaretten geliştirmekte olan ülkelerin daha yüksek pay almaya başlaması, BM'nin 2015 yılında benimsediği 15 temel hedeften “Yeryüzünden mutlak fakirlik ve açlığı silmek” başlıklı 1 nolu hedefle son derce uyumludur. Ancak meydana gelen çevre bozulması bakımından, 7 nolu hedef olan “sürdürülebilir çevre sunma” hedefinin (UNDP, 2015:4-7) gerisinde kalma tehlikesi mevcuttur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında global eko sistemde tarihin hiçbir döneminde görülmediği şekilde insan eli ile yapılmış değişimler meydana gelmiştir. Dünya eko sisteminin sağladığı hizmetlerin yaklaşık %60'ının kalitesi bozulmuş veya sürdürülemez bir şekilde kullanılmaktadır. 1971 yılından bu tarafa küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine yol açan karbondioksit salınımı yılda %2 düzeyinde artış göstermiş ve bu artış devam etmektedir. Göstergeler, atmosferdeki karbondioksit oranının sürdürülebilir eşik olan milyonda 400 partikülü aştığını ifade etmektedir. Biyolojik çeşitlilik 1970'li yıllardan günümüze kısmen iklim değişikliği kısmen de diğer faktörlere bağlı olarak %30 oranında azalmış olup, biyolojik çeşitliliğin azalma hızı doğal azalma hızından 1000-10000 kat daha

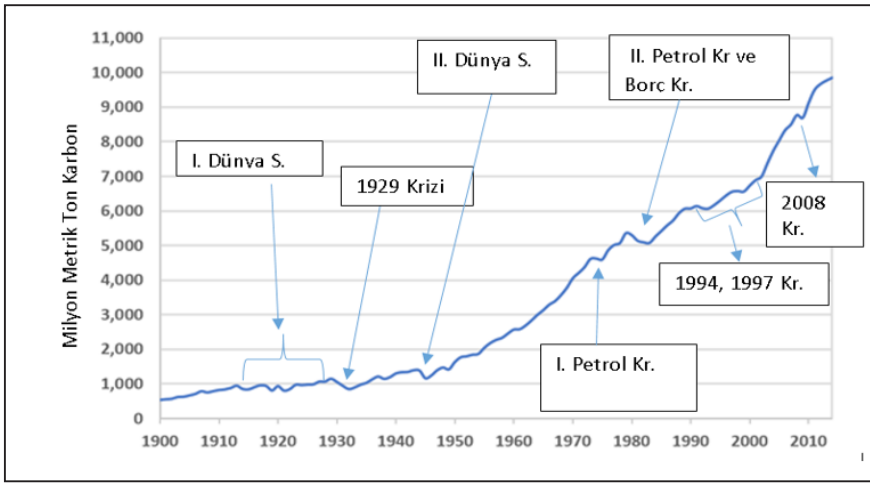
hızlıdır. Motorlu taşıtlar ve gübreler tarafından devamlı surette salınan nitrojen denizler ve gölleri adeta çöllerleştirilmektedir. Dünyada kalan balık stokunun %57'si biyolojik limitte avlanmakta %30'unda ise limit aşılmaktadır. Bu tablonun böyle devam etmesi durumunda, 2050 yılına kadar gelecekteki dünya nüfusunun %40'ı (yaklaşık 3,5 milyar kişi) su sıkıntısı çekecektir. Çoğunluğu çocuk olmak üzere her yıl 3,4 milyon kişi temiz su ve hijyen eksikliğine bağlı hastalıklardan ölmektedir (MEA, 2005:1-19).

Çevre bozulmanın, 1980'lerde başlayan küreselleşme ve gelişme yolundaki ülkelerin dışa açılmasından çok önce başladığı ve 1980'den sonra hız kesmeden devam ettiği görülmektedir.

Küresel iklim değişikliği başta karbondioksit olmak üzere sera etkisi olan çeşitli kimyasal gazların atmosfere salınmasından kaynaklanan en kapsamlı çevre bozulması şeklidir. Bilim insanları 19. Yüzyıldan beri atmosferde biriken sera gazlarının küresel bir iklim değişikliğine yol açtığının bilincindedir. Hakemli bilimsel dergiler, aktif yayın yapan iklim bilimcilerin %97'sinin son yüzyılda meydana gelen küresel ısınma-iklim değişikliğinin tamamıyla insan davranışlarına bağlı olduğunu göstermektedir (Harris vd., 2017:1). Volkanik patlama ve solar ışıma gibi insan iradesi dışındaki olayların sanayi devrimi sonrasında meydana gelen iklim değişikliğinde kayda değer bir etkisinin olmadığı savunulmaktadır (USGCRP, 2017:14-15).

Uluslararası ticaretle çevre arasındaki ilişki genelde üretim üzerinden kurulmaktadır. Uluslararası ticaret üretimi etkilemekte, üretim ise çevreyi etkilemektedir. Diğer koşullar veri iken uluslararası ticaretin artması büyümenin ve çevre unsurlarındaki bozulmanın artması anlamına gelmektedir. Ticaret ve ekonomik büyüme arasında ilişki kuran Frankel ve Romer (1999:394) ihracat/GSYİH oranında yüzde bir oranında bir artışın kişi başına gelirden yüzde yarım artış anlamına geldiğini hesaplamışlardır. Ticaret bu etkiyi fiziki ve beşeri sermaye

birikimini ve sermaye başına isabet eden üretimi arttırmak suretiyle doğurmaktadır. Benzer şekilde Dollar ve Kraay (2007:72), tarafından 2001 yılında yapılan, 1980-1990 ve 1990-2000 şeklinde iki on yıllık dönemi karşılaştıran bir araştırmada, ticaret (ihracat)/GSYİH oranında %20'lik bir artışın yılda yüzde 0,5 ile yüzde bir arasında büyümeye yol açtığı ifade edilmektedir.

Şekil 1. Atmosferde Fosil Yakıt Kaynaklı Karbondioksit Seviyesi 1900-2014

Kaynak: EPA, USA Environmental Protection Agency (2019, January)

<https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data#Gas>

Küresel iklim değişikliğinin en önemli nedeni sayılan atmosfere bırakılan karbondioksit miktarı ile ilgili göstergeler, ekonomik büyüme ile gaz salınımı arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yukardaki grafikte işaretlendiği gibi, son yüzyılda meydana gelen ekonomik kriz dönemlerinde meydana gelen üretim düşüşü ve durgunluğa paralel bir şekilde atmosfere karbondioksit gazı salınımının azaldığı veya durgunlaştığı ekonomik canlanma dönemlerinde ise arttığı açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin 1981-2016 arasındaki

yaklaşık 40 yıllık dönemde küresel büyüme oranı %2,8 iken, yaşanan İkinci Petrol krizi ve küresel borç krizi nedeniyle 1981 ve 82 sırasıyla %1,88 ve %0,57'ye gerilemiştir. Söz konusu gerileme ile birlikte karbondioksit salınımı da düşmüştür. Şekilden global büyümede düşüş olan her dönemde (I. D. Savaşı yılları, 1929 Krizi'nin vurduğu ilk yıllar, II. D. Savaşı, I. Ve II. Petrol Krizi yılları, 1994 ve 1997 Krizleri ve 2008 Krizinin ilk şok yılları) atmosfere karbondioksit salınımının arttığı görülmektedir.

Fosil yakıt kaynaklı gaz salınımına paralel bir gelişmenin üretimle ilgili diğer gazların salınımı için de geçerli olduğu düşünülebilir.

3. Çok Taraflı Çevre Düzenlemelerinin Genel Çerçevesi

Modern anlamda uluslararası çevre yönetimi anlayışı, 1972'de İsveç'in Stockholm şehrinde yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansına (UN Conference on Human Environment) dayanmaktadır. Stockholm Konferansından önce, öncelikli olarak deniz kirliliği konusunda olmak üzere, başka uluslararası konferanslar da yapılmıştır. Stockholm konferansını özel kılan nokta, çevre duyarlılığı konusunda dünyaya yeni bir ufuk getirmesi ve kendisinden sonra ulusal ve uluslararası düzeyde yapılacak birçok etkinliğe ve çevrecilikte yeni yaklaşımlara (müzakere sürecinde sivil toplum kuruluşlarının sesine de kulak vermek gibi) öncülük etmiş olmasıdır. Stockholm Konferansın hemen ardından Birleşmiş Milletler Çevre Programını (United Nations Environmental Program-UNEP) oluşturulmuştur. Merkezi Kenya'nın Nairobi şehrinde olan bu program, çevre konusunda birçok uluslararası ve bölgesel Konvansiyonun imzalanmasına ve bunlarla ilgili süreçlerin yönetimine nezaret etmiş ve halen bu misyonunu devam ettirmektedir (Eriş & Türk, 20015:355-360).

Konferans, vizyonuna sürdürülebilir kalkınma kavramı da ekleyerek 1985'te Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunu (World Commission

on Environment and Development- WCED) kurmuştur. Komisyonun 1987’de yayımladığı Müşterek Geleceğimiz (Our Common Future) başlıklı rapor, kalkınmanın çevreye zarar vermeden gerçekleştirilmesi gerektiğine yaptığı vurgu nedeni ile önem taşımakta olup, Rio Konferansına ilham kaynağı olmuştur (IISD & UNEP, 2014:9).

Resmi adı Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (United Nations Conference on the Human Environment –UNCHE) olan, çok bilinen adıyla Rio Konferansı 1992 yılında Brezilya’nın Rio şehrinde tamamlanmıştır. Rio Konferansını özgün kılan şey, o güne kadar birbirinin alternatifi olarak düşünülen çevre ve kalkınma kavramlarının bir araya getirilmesi olmuştur (Clémençon, 2012:6).

Uluslararası ticaretinin büyüklüğünü ve yönünü etkileyebilecek birçok uluslararası anlaşmaya ruh ve öz teşkil eden Rio Konferansının başlıca çıktılarını Çevre ve Kalınma Deklarasyonu (kısaca Deklarasyon), Gündem 21 (Agenda 21), Sürdürülebilir Orman Yönetimi Konusunda Prensipler, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin imzaya açılması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin imzaya açılması ve Birleşmiş Milletler çatısı altında Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonunun kurulmasına vesile olunması olarak verilebilir (Clémençon, 2012:6).

Deklarasyon, adeta bir Çevre Hakları Beyannamesi (Environmental Bill of Rights) niteliğinde olup, yaptırım olan bir hukuk metni olmaktan ziyade, yapılacak her türlü uluslararası anlaşma ve ulusal düzenlemeye ışık tutacak olan 27 prensipten oluşmaktadır. Söz konusu prensiplerden uluslararası ticareti etkileme potansiyeli olan bazıları şunlardır (UNCHE, 1992):

- Bu günün kalkınma çabaları günümüz ve gelecekteki insanların ihtiyaçlarını tehdit etmeyecektir.

- Ulusların kendi kaynaklarını istedikleri gibi kullanma hakkı vardır, fakat bu hakkı kendi sınırları dışındaki çevreye zarar vermeden kullanacaklardır.
- Çevre koruyucu tedbirler olmadan ekonomik kalkınma politikaları yürürlüğe sokulmayacaktır.
- Hayat standardının yükseltilmesinde ve fakirliğin yenilmesinde ülkeler arasında işbirliği yapılacaktır.
- Çevre ve kalınma çabalarında gelişmekte olan ve özellikle en az gelişmiş ülkelere özel muamelede bulunulacaktır.
- Devletler sürdürülemez üretim ve tüketim faaliyetlerine son verecektir.
- Prensipten üretirken veya tüketirken kirleten (devlet veya kişi) bedelini üstlenecektir.
- Hükümetler, çevre bozulmasını önlemek için ekonomik büyüme ve kalkınmaya destek veren açık bir uluslararası ekonomik sistemin gelişmesi için işbirliği yapacaklardır.
- Çevrenin korunması maksadı ile uygulanan ticaret politikaları uluslararası ticaret üzerine kasti, haksız ve gizli bir engel teşkil edemeyecektir.
- İthalatçı ülkeler, kendi sınırları dışına müdahale eden ve ticari mallar gümrük sınırlarından geçerken uygulanan çevre tedbirlerinden kaçınacaklardır.

Sürdürülebilir kalkınma için uluslararası eylem planı niteliğinde olan Gündem 21, fakir ülkeler ve tüm dünyanın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, sürdürülebilir kalkınma için gerekli politikaları ortaya koymakta ve sınırları belirlemektedir. Gündem 21'e üretim, tüketim, nüfus, kalkınma ve yeryüzünün hayatı sürdürme kapasitesi arasında bir denge kurma teşebbüsü, ülkelerin uygulayacağı kalkınma stratejilerinin

sürdürülebilirliği açısından bir plan, fakirlik, aşırı tüketim, sağlık ve eğitim, şehirler, gıda ve besin zinciri yönetimi ve daha birçok konuda yol haritası olarak bakılabilir (Clémençon, 2012:7).

Gündem 21 'i, dört ana başlık (boyut) ve bunlar altında çok sayıda tali başlık altında özetlemek mümkündür. Söz konusu başlıklar aşağıdaki boyutlar altında toplanabilir:

- *Sosyal ve ekonomik boyut:* gelişmekte olan ülkeler, fakirlik, tüketim kalıpları, nüfus, sağlık, insan yerleşimi, çevre ve kalkınmanın entegrasyonu.
- *Yerüzü kaynaklarının yönetimi ve muhafazası:* atmosfer, arazi, ormanlar, çöller, dağlar, tarım, biyolojik çeşitlilik, biyo teknoloji, okyanuslar, temiz su, zehirli kimyasallar, zararlı, radyoaktif ve katı atıklar.
- *Başlıca sosyal grupların rollerinin güçlendirilmesi:* kadınlar, çocuklar ve gençler, sivil toplum kuruluşları, yerel idareler, çalışanlar, iş dünyası ve sanayi, çiftçiler, bilim ve teknoloji dünyası.
- *Uygulama araçları:* Finansman, teknoloji transferi, bilim, eğitim, kapasite oluşturma, uluslararası enstitüler, legal tedbirler, enformasyon.

Rio 1992 Yeryüzü Konferansının bir diğer çıktısı olan Orman İlkeleri Beyannamesi, kalkınma sürecinde ormanların sürdürülebilir yönetimi anlamında ilk kapsamlı uluslararası Konvansiyon olması bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu beyanname hukuken bağlayıcı bir metin olmamakla birlikte, tarafların ormanların korunması ve kesilen ormanların yerine yenisinin yetiştirilmesi konusunda gerekli hassasiyeti göstermelerini teşvik etmesi beklenmektedir (Clémençon, 2012:7).

Stockholm Konferansı 1972’yi birinci, Rio 1992 Konferansı ikinci sürdürülebilir kalkınma konferansı olarak ele alınırsa, üçüncüsünü Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı 2012 (The United Nations Conference on Sustainable Development-UNCSD) oluşturmaktadır. Üçüncü Konferans da, yine Brezilya’nın Rio şehrinde düzenlenmiştir. Rio1992 Konferansında alınan kararların gözden geçirildiği ve yenilendiği bir platform olduğu için, 2012 konferansına, taahhütlerin takibi anlamına gelmek üzere, Rio 2012 Takip Konferansı da (Rio 2012 Follw up Conference) denmektedir. Konferans sonunda hazırlanan, Arzuladığımız Gelecek -Müşterek Geleceğimiz (The Future We Want- Our Common Future) adlı rapor (UNCSD, 2012) , yeşil ekonomi, kurumlar ve uygulamalar üzerine odaklanmaktadır. Rapor, sürdürülebilir kalkınma ve fakirliği ortadan kaldırmak için en önemli araçlar arasında yeşil ekonomi düşüncesini kabul etmekte ve yeşil ekonomiye geçmek isteyen ülkelere yardım edilmesi ilkesini getirmektedir. Müşterek Geleceğimiz raporu aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın finansmanı, borçlanma ve ticaret ve teknoloji alanlarında kuvvetli bir uluslararası işbirliğini öngörmektedir. Rio 2012 Konferansı uluslararası ticarete bakışta da bir ilerleme getirmektedir, örneğin Rapor, kalkınma ve sürekli büyümenin *sürükleyici unsuru olarak uluslararası ticareti kabul etmekte* ve ticareti saptırıcı etkisi olan sübvansiyonların kaldırılması ve çevreci ürün ve hizmetler konusunda işbirliğini şartı vurgulamaktadır (IISD & UNEP, 2014:4).

4. Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları

BM şemsiyesi altında çevre ve kalkınma boyutlu konferanslar devam ederken, Çevre bozulması ile ilgili göstergeler gittikçe kötüleşiyordu. Bu yüzden yine BM şemsiyesi altında, 1973 yılından itibaren ülkelerin çevre ve ticaret politikalarını yönlendirerek, acil çözüm gerektiren konularda uygulamaya dönük konvansiyonlar (anlaşmalar) da hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda ozon tabakasının

korunması, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, tehlikeli atıkların taşınması, nesli tehlike altında olan türlerin korunması gibi alanlarda 13 Konvansiyon yürürlüğe sokulmuştur. Dünya ülkelerinin %70'nden fazlası bu konvansiyonlara taraftır. Bu 13 kapsamlı anlaşma dışında, 1000 civarında çok taraflı, 1500 civarında uluslararası, bölgesel ve iki taraflı çevre anlaşması mevcut olduğu kaydedilmektedir (IISD & UNEP, 20014:15). Ancak global çaptaki konvansiyonlar ve bu konvansiyonların dayanağını oluşturan kalkınma ve çevre konferansları bütün diğer uluslararası iki taraflı ve çok taraflı anlaşmaların da özünü oluşturmaktadır.

Aşağıdaki çizelgede Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında imzalanan global çevre anlaşmalarından sekizi konusunda özet bir bilgi verilmektedir. Takip eden başlıklarda ise bu anlaşmaların uluslararası ticarete bakan yönleri özetlenmektedir.

Çizelgeden görüldüğü gibi, yürürlüğe sokulan global çaptaki çevre anlaşmalarında, anlaşmaya taraf olan ülke sayısı ile anlaşmayı uygulayan ülke sayısı farklıdır. Birleşmiş Milletler teşkilatının hemen hemen bütün üyeleri anlaşmalara taraf olurken, imzalayan ve yürürlüğe sokan ülke sayısı taraf ülke sayısından daha azdır. Bu durum bazı anlaşmalarda uygulamada başarı sağlanmadığını göstermektedir. Örneğin Kyoto Protokolü küresel iklim değişikliği ile ilgili en önemli anlaşma olduğu ve dünyanın çevresel kaderi adeta bu anlaşmaya bağlı olduğu halde, anlaşmaya taraf ülke sayısı 197 iken imzalayarak buna uygun hareket eden ülke sayısı 2015 yılı itibariyle sadece 83'tür. Benzeri durumlar, Stratosferin Korunması Konusunda Viyana Konvansiyonu, Tehlikeli Atıkların Sınır Aşırı Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu, Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Konvansiyonu için de söz konusudur.

Tablo 1. Birleşmiş Milletler Çevre Programı Çatısı Altında Yapılan Çevre Konvansiyonları

Konvansiyon adı	Tarihi	Taraf ülke sayısı	Yürürlüğe giriş yılı	Uygulayan ülke sayısı
1- Nesli Tehlike Altında Olan Bitki Ve Hayvanların Uluslararası Ticareti Konvansiyonu	1973	181	1975	181
2- Stratosferin Korunması Konusunda Viyana Konvansiyonu	1985	197	1985	46
- Stratosferik Ozon Tabakasını Yok Eden Maddelerle İlgili Montreal Protokolü	1987	197	1989	46
3- Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu	1992	196	1993	168
4- Birleşmiş Milletler İklim Dakikliği Çerçeve Konvansiyonu	1992	196	1994	165
-Kyoto Protokolü 2005	1997	192	2005	83
-Paris İklim Anlaşması	2015	197	2016	*
5- Tehlikeli Atıkların Sınır Aşırı Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu	1989	183	1992	53
6- Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Konvansiyonu	1998	154	2004	72
7- Sürekli Organik Kirleticiler Konusunda Stockholm Konvansiyonu	2001	179	2004	152
8- Minamata Cıva Konvansiyonu	2013	128	2017	110
*:Uygulama 2020'den sonra				

Kaynak: <https://www.cites.org/>, <https://ozone.unep.org/>, <https://www.cbd.int/>, <https://unfccc.int/>, <http://www.basel.int/>, <http://www.pic.int/>, <http://www.pops.int>, www.mercuryconvention.org/,

Anlaşmalara taraf olduğu halde bunları yürürlüğe sokamayan ülkeleri zinhar bu anlaşmalara aykırı davranmakla itham etmek haksızlık olur. Söz konusu ülkelerin çoğu, Anlaşmayı parlamentolarından veya yetkili yasal organlarından geçiremedi de, başka bir kulvarda çevrenin korunması ile ilgili çalışmalara katılabilmektedirler.

4.1. Çok taraflı Çevre Anlaşmaları ve Uluslararası Ticaret

Uluslararası çevre Konvansiyonlarının genel amacı *sürdürülebilir kalkınma* için çevrenin korunmasıdır. Her Konvansiyonun çevre ile ilgili kendine özgü bir amacı ve bu amaca ulaşmak için tanımlanan hedefleri vardır. Amaçlara ulaşılması ve hedeflerin tutturulması için Konvansiyona taraf ülkelerin kendi iç mevzuat ve uygulamalarını buna paralel hale getirmesi gerekir.

Uluslararası çevre anlaşmalarının amacı kendi alanlarında çevre bozulmasının önüne geçmektir; bunların uluslararası ticareti düzenlemek gibi bir misyonları yoktur. Sadece 10 civarında uluslararası çevre anlaşması doğrudan uluslararası ticareti düzenleyen hükümler içermektedir. Bunlardan sadece CITES salt ticareti düzenleyen bir anlaşmadır. İklim Dakikliği Çerçeve Konvansiyonu ve bununla ilgili Kyoto Protokolü bir tarafa bırakılırsa, bunların hüküm getirdiği çevre-ticaret ortak alanı son derece dar, ilgilendirdikleri ticaret hacmi ise son derece küçüktür. Çok taraflı uluslararası konvansiyonların uluslararası ticaret üzerinde etkileri, bunlara yüklenen ticari misyondan değil, başarılı olmaları durumunda getirecekleri esaslı yapısal ve sosyal değişimden kaynaklanmaktadır (İİSD & UNEP, 2014:15). Örneğin, Birleşmiş Milletler Çerçeve İklim Değişliği Konvansiyonunda belirtilen taahhütlere uyulması global yatırım, üretim ve tüketim yapısında esaslı değişimler getirecektir.

Uluslararası ticaretle ilişkili çok taraflı çevre anlaşmalarından sekizi ve bunların kendi alanlarında getirmeye çalıştığı çevre rejimleri uluslararası ticarete etkileri yönü ile aşağıda ele alınmaktadır.

4.2. CITES Konvansiyonu

Nesli Tehlike Altında Olan Bitki Ve Hayvanların Uluslararası Ticareti Konvansiyonu (The Convention on International Trade in Endangered

Species of Wild Fauna and Flora (CITES), 1975 yılından beri yürürlükte olan bir anlaşmadır. Anlaşmanın amacı, nesli tehlike altında olan hayvan ve bitki türlerinin *uluslararası ticaretinin* düzene sokulması ve bunların neslinin devam etmesinin sağlanmasıdır. CITES'e taraf olmak ülkeler açısından isteğe bağlıdır. Ancak bir kere taraf olundu mu, getirilen ticari disipline uymak zorunludur. Günümüzde 180 civarında ülke CITES'e taraftır. CITES Konvansiyonu kapsamında üç ürün listesi mevcuttur. Birinci listede nesli tehlikede olan ve uluslararası ticareti (ithalat, ihracat, reekport) istisnai koşullara bağlanan hayvan ve bitki türleri yer almaktadır; normal koşullarda bu listede yer alan ürünlerin ticareti yasaklanmıştır. İkinci listede yer alan türlerin neslinin devamının tehlike altında olması gerekmez, ancak kontrolsüz bırakılırsa bunların da tehlikeye gireceği endişesi mevcuttur. Bu listede yer alan türlerin ticareti sıkı bir lisans ve kota sitemine tabidir. Üçüncü listede ise CITES'e taraf ülkelerde münferit olarak koruma altına alınan ürünler yer almaktadır. CITES'in Birleşmiş Milletlerin Cenevre Yerleşkesinde bir sekreteryası bulunmakta, Sekreteryaya vasıtası ise taraf ülke temsilcilerinin katılımı ile konferanslar düzenlenmekte, hangi türlerin hangi listede yer alacağı, listelere yeni türler eklenmesi veya çıkartılmasına bu konferanslarda karar verilmektedir. Listelere yapılacak ekleme ve çıkarmalarda bilimsel verilerden hareket edilmektedir. CITES'e taraf ülkelerin her birinde CITES kapsamındaki ürünlerin ticareti ile ilgili kendi millî kurumlarını CITES sekreteryasına bildirmek zorundadır (Wijnstekers 2011:31-33; CITES, 1973).

4.3. Ozon Tabakasının Korunması Konvansiyonu ve Protokoller

Stratosferik Ozon Tabakasını Yok Eden Maddelerle İlgili Montreal Protokolü (Montreal Protocol on Substances that Deplete the Stratospheric Ozone Layer): Stratosfer atmosferin katmanlarından biri olup, ağırlıklı olarak ozon denilen gazdan oluşmaktadır. Söz konusu gaz tabakası güneşten gelen zararlı ışınları süzerek yeryüzünün her türlü canlı bakımından yaşanılır bir yer olmasına katkı yapmaktadır. Yirminci

yüzyılın ikinci yarısında, insanoğlu tarafından doğaya salınan başta kloroflorocarbon olmak üzere bazı gazların ozon tabakasını incelttiği ve bunun başata insan sağlığı olmak üzere yeryüzündeki yaşamı tehdit ettiği fark edilmiştir. Henüz bilimsel çalışmalar devam ederken, acil bir önlem olarak 1985'te Stratosferin Korunması Konusunda Viyana Konvansiyonu (The Vienna Convention for Protection of the Stratosphere) yürürlüğe sokulmuştur. Bilimsel çalışmalar tamamlanıp, söz konusu gazların ozon tabakasını incelttiği ortaya konulunca, 1987'de Montreal Protokolü devreye sokulmuştur. Protokol söz konusu gazların *üretilmesini ve uluslararası ticaretini* belli kurallara bağlamakta veya yasaklamaktadır. Protokol sadece gazların kendisi değil bu gazlar kullanılarak üretilen ürünleri de kapsamaktadır. Söz konusu kimyasallar ve gazların kullanımı ve ticaretinin yasaklanması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklılık arz eden bir takvime bağlanmıştır. Kullanımında henüz alternatifi olmayan bazı kimyasal ve gazların üretim ve ticareti sıkı kurallara bağlanmıştır. Ticaret sadece protokole taraf ülkeler arasında, kotalar kapamasında lisansa bağlı olarak yapılanmaktadır (UN Ozon Secreretariat, 2019, Haziran 20).

Montreal protokolü dolayısı ile üretim ve ticareti etkilenen ve etkilenmeye devam edecek endüstrilerden bazıları: zirai karantina amaçlı pestisit üretim ve ticareti, dış ticarete bitkisel ürünlerin fümigasyonunda kullanılan kimyasalları üreten endüstriler, bazı bronşit ve astım ilaçları, basınçlı kaplarda ürün sunan iş kolları (parfümeri gibi), soğutma cihazları, endüstriyel ve endüstriyel olmayan klima endüstrisi, yangın söndürme aparatları üretimi, savunma sanayi, elektronik ekipman temizleyicileri, inşaat ve endüstride kullanılan yalıtım köpüğü vb. (Goldberg, 1992:2-8).

4.4. Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu ve Protokoller

Dünyanın biyolojik kaynakları insanoğlunun ekonomik ve sosyal gelişimi için hayati önem taşımaktadır. Bunun bir sonucu olarak,

biyolojik çeşitliliğin hem günümüz insanları hem de gelecek nesiller için muazzam bir servet olduğu fikri gittikçe artan ölçüde kabul görmektedir. Fakat aynı zamanda, biyolojik çeşitlilik ve bütün ekosistemin insanoğlunun faaliyetleri sonucunda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu gerçeği de kabul edilmektedir. Örneğin 1970’li yıllardan günümüze kısmen küresel ısınma kısmen de diğer çevre kirlenmesi nedenleri ile global biyolojik çeşitlilik %30 oranında azalmıştır (MEA, 2005:18).

Biyolojik çeşitliliğin korunması konusunda, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) çatısı altında 1988 de başlayan çalışmalar 1992’de Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonunun (Convention on Biological Diversity) kabul edilmesi ve 2003’te Biyolojik Güvenlik Konusunda Crartegana Protokolü’nün yürürlüğe girmesi ile meyvesini vermiştir (CBD, 2019, Haziran 21). Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonunun amacı, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik çeşitliliğin bileşenleri ve genetik kaynakların kullanımı ile elde edilen faydanın adil ve eşitlikçi bir şekilde paylaşılması, uygun teknoloji transferi yolu ile genetik kaynaklara erişimin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Konvansiyon aynı zamanda taraf ülkelerin kendi biyolojik çeşitliğini koruma ve sürdürülebilir bir şekilde kullanmaları için strateji oluşturması ve bu bağlamda gelişmekte olan ülkelere kaynak sağlanması amaçlarını da gütmektedir. Konvansiyonun getirdiği başlıca hükümler ve bunların üretim ve uluslar arası ticaret bakımından doğurabileceği sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (CBD, 2019, Temmuz 21).

- *Biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili ön gördüğü tedbirler:* Ulusal hükümetlerce Konvansiyon hayata geçirildiği ölçüde, başta gıda maddeleri olmak üzere tarımsal ve hayvansal anlamda ticaret potansiyeli de korunmuş olacaktır.
- *Genetik kaynaklar ve geleneksel bilgi ve deneyimlerin ülkeler arasında paylaşımı:* Bilgi ve deneyim paylaşımı ticarete konu

olabilecek ürün geliştirme bakımından faydalı olabilir, ancak burada gelişmekte olan ülkeler bakımından asimetrik bir durum söz konusu olabilir. Zira gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere bilgi ve deneyim alma kapasitesi düşüktür.

- *Alınan bilgi ve genetik kaynaklar kullanılarak yapılan ar-ge faaliyetleri sonucunda elde edilen ticari fayda veya diğer faydaların bilgi ve genetik kaynak aktaran ülke ile paylaşılması:* Son derece adil bir yaklaşım ancak bunlarda da gelişmekte olan ülkeler bakımından asimetrik bir durum söz konusudur.

Gelişmiş ülkeler Biyolojik Çeşitlik Anlamasının getirdiği ortamı kendi lehlerine kullanma bakımından çok avantajlı bir konumdadırlar. Nitekim bunlar modern biyoloji ve gen teknolojisinin getirdiği imkânlar sayesinde geliştirdikleri genetiği bozulmuş ürünler yolu ile biyolojik çeşitliliğe yönelik başka bir tehdit oluşturmaktadırlar. Genetiği değiştirilmiş ürünler insan, hayvan ve bitki sağlığı bakımından zararlı olabilir. Üstelik bu zarar geri dönülmez ve onarılamaz boyutlarda da olabilir. Genetiği değiştirilmiş ürünler verimlilik ve fiyat bakımından da gelişmekte olan ülkeleri rekabet edemez duruma getirebilir (Curtis vd. 2004:72-74).

Genetiği değiştirilmiş ürünler, uluslararası anlaşmalar ve raporlarda, genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) (genetically modified organisms, GMO) olarak ifade edilmektedir. Doğal olmayan eşleştirme ve/veya doğal kombinasyonlarla, genetik maddesi (DNA) değiştirilerek elde edilen organizmalara (Örneğin, bitkiler, hayvanlar veya mikroorganizmalar) GDO denmektedir. GDO'lu tohum veya damızlıklardan üretilen birincil ürün veya bunların işlenmesi suretiyle elde edilen ikincil ürünlerin raf ömrü daha uzun olabilmekte, bunlar hastalıklara karşı daha dirençli olabilmekte ve daha düşük maliyetlerle üretilebilmektedirler. Buna mukabil, hem tüketici grupları hem çeşitli hükümetler GDO'lu ürünlere ihtiyatla yaklaşmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında insan besini veya

hayvan yemi olarak kullanıldıklarında alerjik olabilmeleri, çok düşük de olsa insan geni ve bağışıklık sistemini etkileme olasılığı bulunması, gen değişiminin konvansiyonel ürünler veya benzer türlere de geçme (outcrossing) olasılığının mevcudiyeti ve konvansiyonel tohumlarla geni değiştirilmiş tohumların karışması sonucunda gıda sağlığı ve gıda güvenliğinin bozulması riski dile getirilmektedir (Bakanizade, L, vd, 2010:2-3). Özetle 1990'lı yıllardan itibaren, GDO'lu ürünler nedeniyle dünya bir biyogüvenlik algısı ile karşı karşıya kalmıştır.

Girişimler, kendi *gıda kodeksleri* çerçevesinde geliştirdikleri yeni ürünleri üretilip kendi iç piyasalarına sunabilirler. GDO'lu ürünleri üretilip piyasaya sunma dolayısı ile bir risk varsa bu ilk etapta ve büyük ölçüde kendi ulusal piyasaları ile ilgilidir. GDO'lu ürünlerin uluslararası ticareti söz konusu olduğunda biyogüvenlik meselesi ön plana çıkmıştır. İthalatçı ülkeler bakımından biyogüvenliği sağlamak üzere 2003 yılında, Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonuna ek olarak Cartagena Protokolü (CP) yürürlüğe girmiştir. Protokol büyük ölçüde GDO'lü ürün ithalatçısı pozisyonundaki ülkelerin biyogüvenlik endişelerini ortadan kaldıracak şekilde tasarlanmıştır (Kıvılcım, 2012:102-104).

Protokolün amaç ve kapsamı, insan sağlığı ve biyolojik çeşitliliğe zarar verebilen GDO'lu ürünlerin ülkeden ülkeye naklindesevkiyat, elleçleme ve kullanım güvenliğine katkıda bulunma olarak açıklanmıştır. İthalatçı ülkeler piyasaya sunmak veya özel amaçlı kullanım için yapacakları ithalatta bir risk değerlendirmesine göre ithalata izin verip vermemeye karar verebilirler. Risk değerlendirmesinin yapılabilmesi için ihracatçı ülkenin kendilerine gerekli bilgileri sunması gerekir. Buna ön bildirim mekanizması denmektedir. İhracatçı ülkeler risk değerlendirmesi için gerekli bilgileri zamanında ithalatçı ülkeye göndermek zorundadır. Protokolle, ülkeler arasında bilgi paylaşımını geliştirmek amacıyla Biyogüvenlik Takas Merkezi olarak Türkçe'ye çevrilebilen bir birim oluşturulmuştur. İhracatçı ve ithalatçı ülkeler ellerinde olan bilgi ve

deneyimleri bu merkeze aktarırlar ve risk değerlendirmesi yapan ülkeler bu merkeze de başvurabilirler.

Protokole taraf ülkelerin Protokol sekretaryasına bildirdiği, biyogüvenlikle ilgili bir kurumu bulunmaktadır. GDO'lu ürünlerin uluslararası ticaretinde risk değerlendirmesi ile ilgili iletişim bu kurumlar arasında cereyan etmektedir. Türkiye'de GDO'lu ürün ithalatı ile ilgili yetkili kurum 18/3/2010 tarih ve 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanununu ile Tarım ve Orman Bakanlığı olarak belirlenmiş olup, risk değerlendirmesi ve ithalat taleplerinin değerlendirilmesi bu kurum tarafından yapılmaktadır.

Günümüzde genetiği değiştirilmiş olarak en fazla üretimi olan ürünler, soya fasulyesi, mısır, pamuk ve kanola olup, GDO'lu tarıma en çok arazi ayıran ülkeler sırasıyla ABD, Brezilya, Arjantin, Kanada, Hindistan, Paraguay, Pakistan, Çin, Güney Afrika, Bolivya, Uruguay ve Avustralya'dır (Statistica, 2017).

4.5. İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonu ve Kyoto Protokolü

Su kaynaklarının azalması, çölleşme, kuraklık, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi ve sahil şehirlerinin ve alçak adaları su altında kalması, sel ve su baskınları, kirlilik gibi çevre bozulmasını etkileyen faktörlerin başında küresel iklim değişikliği gelmektedir. Küresel iklim değişikliğinin başta insanoğlunun tabiatı etkileme çabaları olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır. İnsanoğlunun çabaları içinde ise ekonomik faaliyetler sonucunda atmosfere bırakılan başta karbondioksit ve metan olmak üzere sera etkisi oluşturan gazların salınımı gelmektedir. 1992 Rio Sürdürülebilir Çevre ve Kalkınma Konferansı sırasında imzalanan Birleşmiş Milletler İklim Dakikliği Çerçeve Konvansiyonu (UN Framework Convention on Climate Change), atmosfere sera gazı salınımının sınırlandırılması suretiyle yaşanabilecek çevre felaketlerinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Sera gazları ağırlıklı olarak ekonomik faaliyetler (üretim dağıtım ve tüketim) esnasında ortaya çıktığından, İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonunun temel stratejisi, gelecekte yatırım, üretim ve tüketimin daha az emisyonla yapılmasını sağlamak şeklinde formüle edilebilir (UNCCS, 2006:16-20).

Çerçeve Konvansiyon, taraf ülkelerin sera gazı salınımını azaltmaları, ar-ge ve teknoloji geliştirme ve bunların transferi konusunda işbirliği yapmalarını ve sera gazını emerek atmosferi temizleyen ormanlar ve göller oluşturmalarını ve akarsu, deniz ve okyanuslarının korunmasını desteklemektedir. Gaz salınımının azaltılması ülkelerin kalkınma hedefleri ile çelişebilmektedir. Bu yüzden hâlihazırda gelişmiş ülke statüsündeki ülkelerin daha fazla fedakârlık göstermesi, gelişme yolundaki ülkelere karşı daha toleranslı davranılması anlamına gelen ortak fakat farklılaştırılmış yükümlülükler prensibi benimsenmiştir. Bu prensip, sanayi devriminden günümüze oluşan mevcut sera gazı stokunun büyük bir kısmının sorumlusunun gelişmiş ülkeler olduğu gerçeğine dayanmaktadır.

Farklılaştırılmış yükümlülükler bağlamında ülkeler, I. II. ve III. Grup ülkeler olarak üç grupta ele alınmıştır (UNCCS, 2006:23). Birinci grupta OECD ülkeleri ve pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler (42 ülke) yer almakta olup, bunlar, sera gazı salınımını sınırlandırmak, gaz emen yutakları korumak ve geliştirmekle yükümlü tutulmuşlardır. İkinci grup ülkeler, sera gazı salınımını azaltma ve yutakları koruma ve geliştirme görevi yanında, çevreye uyumlu teknolojilerin özellikle gelişme yolundaki taraf ülkelere aktarılması, bu teknolojilere erişimin teşvik edilmesi, kolaylaştırılması ve finanse edilmesi hususlarında her türlü adımı atmakla sorumlu ülkelerdir (23 ülke). Üçüncü grupta ise Birinci ve İkinci grup ülkelere benzer faaliyet göstermeleri teşvik edilen ancak herhangi bir sorumluluk üstlenmeyen gelişme yolundaki ülkeler ve en az gelişmiş ülkeler almaktadır (153 ülke).

4.5.1. Kyoto Protokolü

Çerçeve Konvansiyondaki amaçlara ulaşabilmek için 1997 yılında müzakereleri başlayan Kyoto Protokolü 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Çerçeve Konvansiyondan farklı olarak Protokol I. ve II Grup ülkeleri bağlayıcı taahhütler altına sokmaktadır. Örneğin Protokolün uygulama dönemi olan 2008-2012 arasındaki dönemde I. Grupta yer alan ülkelerin emisyon salınımının 1990 salınım düzeyinin %5,2 altına çekilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu ülkelerin her biri için emisyon azaltma oranları, taahhütlere uymayanlara uygulanacak yaptırımlar ve bunların uygulanabilmesi için bir takip ve rapor sistemi kurulmuştur.

Emisyon azaltmanın gelir düşürücü etkilerini mümkün mertebe ortadan kaldırmak için, ülkelerin sistemdeki esneklik mekanizmalarından yararlanması mümkündür. Esneklik mekanizmaları, Uluslararası Emisyon Ticareti, Temiz Kalkınma Mekanizması ve Müşterek Uygulama şeklinde tanımlanmıştır. Uluslararası ticareti etkilemeleri ve farklı bir ticaret kanalı oluşturmaları bakımından bu mekanizmalar çok kısa olarak aşağıda tanımlanmaktadır.

Uluslararası Emisyon Ticareti, kendisi için tanımlanan emisyon limitini aşan ülkelere limit altında kalan ülkelerin haklarını satın alarak hedef içinde kalmalarını sağlayan mekanizmaya verilen isimdir. Aslında emisyon limitlerine uyması gerekenler, sera gazı çıkaran firmalardır. Hükümetler, kendi taahhütlerini firmalar arasında bölüştürerek firmaların emisyon azaltma yapıp yapmadığını takip etmekle görevlerini ifa etmektedirler. Bir firmanın emisyon azaltması demek üretimi kısması demektir. Firmalar üretimlerini kısmak yerine, emisyon taahhüdünü fazlasıyla yerine getiren firmaların kotasını satın alarak taahhütlerini yerine getirmesine imkan sağlanması, emisyon ticaretinin doğmasına yol açmıştır. Kyoto Protokolünün 17. Maddesine dayanarak Ortaklar Konferansı bu konuda düzenlemeler yapmıştır (UNFCCC, 2008:16) Böylece hem üretim kısılmamış hem de global

emisyona azaltma taahhüdü yerine getirilmiş olmaktadır. Emisyona kotası ticareti hem ülke içindeki firmalar arasında hem de uluslararası olarak yapılabilmektedir. Emisyona borsası, karbon borsası, gibi kavramlar ulusal ve uluslararası emisyona ticaretini ifade etmektedir. Grup I'de yer alan ülkeler kendi ülkelerinin yetkili makamları bilgisi dahilinde, gelişmiş ülkelerdeki hem de gelişmekte olan ülkelerdeki firmalardan kota satın alabilmektedir.

Temiz Kalkınma Mekanizması: Ülkeler (aynı zamanda firmalar) sera gazı salınımını azaltarak küresel ısınmayı önleyebileceği gibi, temiz teknolojiler yolu ile kirletmeden üretim yapabilirler. Temiz teknoloji ile üretim yapan firmalar, kirli teknoloji ile üretmeleri durumunda ortaya çıkacak sera gazı kadar emisyona azaltması yapmış sayılırlar. Kyoto Protokolü gelişme yolundaki ülkelerde de bu amaçla yapılacak projeleri desteklemektedir (UNFCCC, 2008:19). Bu desteklemede şu amaçlar güdülmektedir:1-Gelişmekte olan ülkelerin çevreyi kirletmeden kalkınmalarına katkıda bulunulması, 2-Gelişmiş ülkelerdeki firmaların emisyona azalma taahhütlerini, gelişmekte olan ülkelerde temiz üretim yapan projeler yoluyla da yerine getirebilmesi veya gelişme yolundaki ülkelerde sertifikaya bağlanmış emisyona kotalarını satın almak suretiyle emisyona azaltma taahhütlerini yerine getirebilmesi. Bu sistemden beklenen neticelerin alınabilmesi için, temiz üretim yapan projelerin yetkili otoriteler tarafından onaylanması ve salınımına engel olunan sera gazı miktarının sertifikaya bağlanmış olması gerekir.

Müşterek uygulamalar: Gelişmiş ülkelerdeki emisyona azaltma taahhüdü altında bulunan firmalar, bu taahhütlerini diğer gelişmiş ülkelerdeki emisyona azaltan projelere yatırım yapmak suretiyle de yerine getirebilirler. Bazı firmalar için kendi tesislerinde emisyona azaltmaya gitmek çok maliyetli ise, söz konusu firmalar gelişmiş ülkelerdeki başka firmalarla ortak girişimler şeklinde alternatif tesislerde emisyona azaltma projeleri hayata geçirerek taahhütlerini müştereken yerine getirebilirler (UNFCCC, 2008:17).

Gerek emisyon ticareti, gerek temiz kalkınma mekanizması, gerekse müşterek uygulamalar firmalar arası işlemlerdir ancak yapılan bütün işlemler firmaların yerleşik olduğu ülke hükümetlerinin yetkili birimlerinin gözetimi altında yapılmaktadır.

Çerçeve Konvansiyon ve Kyoto protokolünde belirlenen amaçlara ulaşılabilmesi için Kyoto Protokolünde, Protokole üye ülkelere getirilen bazı yükümlülükler aşağıda özetlenmiştir (Kyoto Protokolü, M.3).

- Kendi ekonomilerinin ilgili sektörlerinde enerji verimliliğinin artırılması.
- Salınan gazları absorbe eden orman yetiştirilmesi gibi faaliyetlerde bulunulması.
- İklim değişikliğine neden olabilecek tarımsal üretimin değişikliğe neden olmayacak yöntemlerle yapılması.
- Enerjinin yenilenebilir kaynaklardan üretilmesinin desteklenmesi.
- Sera gazı salınımı minimum düzeyde olan yenilikçi teknolojilerin desteklenmesi ve bunların kullanımının yaygınlaştırılması, bu konularda araştırma geliştirme faaliyetlerinde bulunulması.
- Sera gazı salınımına neden olan teknolojilere ve yatırımlara verilen teşviklerin kademeli bir şekilde kaldırılması.
- Taşımacılık sektörünün (kara, hava ve deniz taşımacılığı) sera gazı salınımının sınırlandırılması konusunda önlemler alınması.
- Hem atık yönetiminde geri kazanım ve kullanım hem de enerji üretimi, nakli ve dağıtım yoluyla metan salınımının sınırlandırılması ya da azaltılması.

Oliver vd'nin (2011:10-14) 1990 yılından 2010 yılına kadar, I. Grup ülkeler tarafından Birleşmiş Milletler İklim Sekretaryasına sunulan

emisyona verilerini kullanarak yaptığı değerlendirmeye göre, ABD dışında kalan I grup lkeler, 2008-2012 Birinci taahhüt dönemi için girdikleri taahhüdü başarı ile tamamlamışlardır. Söz konusu ülkelerin taahhüdü 1990 yılına göre %4,2 emisyon azalımı iken bunlar %16 azaltarak önemli bir başarı elde edilmiřtir¹. Morell ve Shislow (2014:6-10, 25) de I. Grup ülkelerin 2008-2012 dönemindeki emisyon azaltma performansını, önemli ölçüde Protokolün esneklik hükümlerine dayandıkları için abartılı bulsa da, bir başarı sağlandığını kabul etmektedir. Ancak başta Protokole resmen dahil olmayan ABD'nin %11 düzeyinde olan emisyon artışı ve gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alması dolayısı ile emisyon azaltma taahhüdü altında bulunmayan in'de yılda ortalama %10 düzeyinde gerçekleşen emisyon artışı olmak üzere, Protokol kapsamında herhangi bir taahhüt altına girmeyen gelişme yolundaki ülkelerin emisyon artışı süreci başarılı olmaktan uzaklaştırmaktadır.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği ereve Konvansiyonu kapsamında 2012 yılında yapılan Doha Taraflar Konferansında, Kyoto Protokolünün sresinin 2020 yılına kadar uzatılmasına karar verilmiştir. Böylece ereve Konferansında tanımlanan I Grup lkeler için hem de daha yüksek oranda bir emisyon azaltma taahhüdü dönemi başlamıştır. Sistemdeki esneklik hükümleri aynen devam edecektir.

4.5.2. Paris Anlaşması

BM İklim Değişikliği ereve Konvansiyonu 21. Taraflar Konferansı 2015 yılında Paris'te yapılmış 2020'den sonrası için küresel iklim rejiminin esasları Paris Anlaşması olarak belirlenmiştir. Anlaşma yeterli sayıda ülkenin parlamentosu tarafından onaylanarak Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Bir hareket planı niteliğinde olan

¹ 2010 yılına kadar olan verilerden hareketle 2011-2012 için projeksiyon yapılarak bu sonuçlara ulaşılmıştır

Anlaşmanın temel amacı, Çerçeve Anlaşmada ifade edildiği şekilde, küresel ısınmayı sınırlayarak – Sanayi Devrimi öncesi ortalamasına göre ortalama en çok 2 derece ısı artışı- iklim değişikliğini minimum düzeyde tutmaktır. Temel amaca ulaşmak için alınacak önlemler ise aşağıdakiler şeklinde belirlenmiştir (UN Climate Change, 2019, July 24):

- Sera etkisi olan gazların salınımının azaltılması: Bu bağlamda bütün ülkeler farklılaştırılmış yükümlülükler çerçevesinde emisyon azaltılması taahhüdünde bulunmuştur.
- Toplumların iklim değişikliğinin etkileri ile ilgilenme kabiliyetinin yükseltilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin uyumunu desteklemek üzere bunlara geniş kapsamlı ve devamlı destek sağlanması.
- Gelişmekte olan ülkelerin küresel ısınmaya neden olmadan ekonomik gelişmelerini sürdürebilmeleri için gelişmiş ülkeler tarafından bunlara parasal destek sağlanması.
- Ülkelerin çıkardıkları emisyon ve her türlü aktivite ile ilgili olarak her yıl Anlaşma sekreteryasına bilgi vermesi.
- Her beş yılda bir ülkelerin taahhütleri ve gerçekleşen durumlarını karşılaştırarak taahhütlerini gözden geçirmesi.
- Hedeflere ulaşmak için özel sektör ve yerel yönetimlerin merkezi hükümetle el ele çalışması.

Kyoto protokolü ve Paris İklim Anlaşması ile BM şemsiyesi altında yeni bir küresel ekonomik düzene geçme çabası gözlenmektedir. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma konsepti üzerinde ilerlemeye çalışan bu düzende ülkelerin üretim yapılarının değişmesi yoluyla uluslararası ticaretin etkilenmesi beklenmektedir. Bu süreçten en çok etkilenecek endüstriler, elektrik enerjisi üretimi dahil, üretimde fosil yakıt kullanan endüstriler olarak ortaya çıkmaktadır. Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması, ele alınan diğer konvansiyonlar

türünden uluslararası ticaret politikalarını doğrudan etkileyen bir rejim getirmemektedir.

5. Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Sevkinin Kontrolü Konvansiyonu

Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu (The Basel Convention on the Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes and Their Disposal), gelişme yolundaki ülkelerin, özellikle Afrika ülkelerinin, gelişmiş ülkeler tarafından kendi zararlı atıklarını depolama alanı haline getirmelerini önlemeye yönelik olarak global bazda alınmaya çalışılan tedbirleri içermektedir.

Gelişmiş ülkelerde her türlü atığın (evsel atık, tıbbi atık, endüstriyel atık, katı atık, sıvı atık, kimyasal atık, geri dönüşümlü atık vb) depolanması, imhası ve yeniden kullanımı ile ilgili sıkı kurallar mevcut olup bu kurallara uymayanlara ciddi yaptırımlar uygulanmaktadır. Atık yönetimi gelişmiş ülkelerde ciddi bir maliyet sorunudur. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde de, özellikle hızla büyüyenlerde bir atık yönetim sorunu yaşanmaktadır. Söz konusu atıkları uzak coğrafyalara taşımak ve buralarda depolamak (açık depolama, toprak altına akıtma, deniz dibine verme, yakma, vb) atığın üretildiği ülkelerde yönetilmesinden *daha az maliyetli* olabilir, nitekim çevre bilincinin fazla gelişmediği ülke ve bölgeler 1980’li yıllardan sonra atık destinasyonları haline gelmeye başlamıştır.

Konvansiyon, tehlikeli atık kategorilerini listeler halinde tanımlamış olup bunlar taraf ülkelerden gelecek taleplere göre devamlı güncellenmektedir. Ayrıca tehlikeli olmayan atıklar da Konvansiyonun düzenleme alanındadır. Taraf ülkeler, istemedikleri tehlikeli veya tehlikesiz atıkların ülkelerine girişini yasaklayabilir. Bir taraf ülkede bir atığın ithalatı yasaklanmışsa, ihracatçı ülkeler de söz konusu atığın söz konusu ülkeye ihracatını yasaklayacaktır. Böylece çift taraflı bir

kontrol sağlanmış olacaktır. İthalatçı ülkenin yazılı izni olmadan hiçbir tehlikeli atığa ihraç izni verilmeyecek. Taraf ülkeler birbiri ile iletişim platformu olarak Konvansiyon Sekretaryasını kullanacak, alınan karar ve uygulamalardan her ülkedeki firmalar haberdar edilecektir (Basel Convention, Art:3-4).

1989 yılında imzalanan Konvansiyonun uygulanmasında gelişme yolundaki ülkeler ve sivil toplum kuruluşları önemli roller üstlenmişlerdir. Konvansiyonun kurmaya çalıştığı rejim konusunda en önemli tartışma, tehlikeli atıkların sınır ötesi sevkinin yasaklanacağı mı yoksa önceden bilgi aktarmak suretiyle serbest mi olacağı konusunda yaşanmıştır. Başka bir tartışma alanı ise zararlı atık ile geri dönüşüm maddesi ayırımının kolay yapılamaması konusunda yaşanmıştır. 1995 yılında tehlikeli atıkların OECD ülkelerinden OECD ülkeleri dışına sevk edilmesi yasaklanmış, ancak bu yasak uygulamaya sokulamamıştır. 2011 yılında taraflar yasağa uyumun hızlandırılması konusunda bir karar daha almıştır.

Yüksek miktarda tehlikeli atığın Afrika'ya gelmeye devam etmesi üzerine Afrika Birliği 1991'de Bamako'da tarafları bir araya getirerek, 24 ülkenin tehlikeli atık ithalatını yasaklamasını sağlamıştır. Basel Tehlikeli Atıklar Konvansiyonu kapsamındaki güncel güçlükler, illegal tehlikeli atık ticareti, duyarlı çevre yönetim kapasitesinin oluşturulamaması ve gelişmekte olan ülkeler arasında yaygınlaşmakta olan tehlikeli atık ticaretidir (İİSD & UNEP, 2014:20).

Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Sevkinin Kontrolü Sözleşmesinin, yatırım kararları, üretim ve ticaret üzerinde çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Sözleşme her şeyden önce tehlikeli atık ortaya çıkartan endüstrileri ilave bir maliyetle karşı karşıya bırakmaktadır. Söz konusu endüstriler ya tehlikeli atık üretmeyen teknolojilere geçmekte ya da kendilerine yeni alanlar bulmaktadırlar.

6. Zararlı Kimyasallar Ticareti ve Rotterdam Konvansiyonu

Rotterdam Konvansiyonu, taraf ülkelere, belirli kimyasalların ticaretini kontrol ve gözetme imkanı sağlamaktadır. Kimyasalların çoğunun üretim, taşıma ve kullanımının çevre ve insan sağlığı için zararlı etkisinin olması nedeniyle, birçok ülke bu ürünlerin kendi iç piyasasını sıkı bir şekilde düzenlemekte, hatta üretim ve ticaretine yasaklar getirebilmektedir. Doğal olarak bir ülke, ithal ettiği ürünlerin de kendi iç düzenlemelerine uygun olmasını isteyecektir. Ancak ihracatçı ülke resmi makamlarının ve ihracatçı firmaların, ithalatçıların ülkelerindeki kimyasal rejimlerini bilmesi kolay değildir. Çünkü tek düze bir mevzuat ve uygulama mevcut değildir. Konvansiyon, kurduğu haberleşme ve bilgi aktarımı sistemi ile bu boşluğu doldurarak tarafların güven içinde ticaret yapmasını sağlamaktadır. 1980'li yıllarda Birleşmiş Milletler Çevre Programı toksik maddeler için, Dünya Gıda ve Tarım Örgütü ise pestisitler için bütün kesimlerin güvenle kullanabileceği standart bir bilgi akışı sistemi üzerinde çalışmıştı (İİSD & UNEP, 2014:21-22). İki kurum 1989'da bir araya gelerek, gönüllü bir şekilde işleyen *ön bildirimli kabul* (Prior Informed Consent -PIC) prosedürünü geliştirmişlerdir. 1998 de ise bütün çalışmalar tamamlanarak, Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Konvansiyonu (Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade) onaylanmış ve 2004 yılında yürürlüğe girmiştir (Rotterdam Convention, 2004). Konvansiyonun yürürlüğe girmesi ile birlikte ön bildirimli kabul mekanizması gönüllü bir sistem olmaktan çıkıp zorunlu hale gelmiştir.

Sözleşmenin özünü oluşturan ve zararlı kimyasalların uluslararası ticaret rejiminin omurgasını oluşturan *ön bildirimli kabul* mekanizması aşağıdaki şekilde çalışmaktadır:

Sözleşme Sekretaryası tarafından devamlı güncellenen tehlikeli kimyasalların yer aldığı bir liste mevcuttur. Çevreye ve insan sağlığına zarar verecek türde kimyasal ürün ihraç etmek isteyen firmalar, ürünlerinin bütün özelliklerini (zarar derecesi, ambalaj ve depolama ve elleçleme koşulları, kullanma şekli vb) listeye ilave edilmek ve Sözleşmeye taraf ülkelere bilgi vermek üzere, kendi ülkelerinin resmi makamları kanalı ile Sekretarya'ya bildirirler (ön bildirim). Sekretarya vasıtası ile ön bildirimi alan ülkeler, zararlı kimyasalın özelliklerine göre, bu ürünü ülkelere ithal etmeye izin verip vermeyeceklerini, yine Sekretarya vasıtası ile diğer taraflara bildirirler. İthalatçı ülkeler bu geri bildirim yaparken, söz konusu kimyasalın özellikleri yanında kendi kapasitelerini, fiziki tesislerini, gümrük kapılarını, kimyasal depolama kapasitelerini, ithalatçı firmalar veya nihai kullanıcıların bilgi düzeyi vb. gibi noktaları da dikkate alırlar. Böylece Konvansiyona taraf ülkelerin yetkili makamları ve Konvansiyon Sekretaryası kanalı ile Konvansiyona taraf ülkelerdeki kimyasal alıcı ve satıcılar birbirinden ve birbirinin hükümet kararlarından (tehlikeli kimyasallarla ilgili ticaret rejimlerinden) haberdar olmuş olur. Global düzeydeki bu bilgilenme sayesinde çevre ve insan sağlığına zarar verme riski bulunan kimyasalların ticareti güvenli bir şekilde yapılabilir. İthalatçı ülkeler geri bildirim yaparken çifte standart gütmemelidirler. Yani, iç piyasada serbest bir şekilde alınıp satılan bir kimyasalın ithalatı söz konusu olduğunda, geri bildirimde, ithalatın yasak olduğunu ifade edemezler (Rotterdam Convention, 2004, June 20; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011).

7. Sürekli Organik Kirleticiler Konusunda Stockholm Konvansiyonu

Sürekli Organik Kirleticiler Konusunda Stockholm Konvansiyonu (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants), 2004 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından yürürlüğe sokulmuş olup, doğada bozulmadan devamlı suretle kalabilen ve

besin zinciri içine, canlı dokusuna veya yaban hayatı içine yerleşerek insan ve hayvanlarda hormonal fonksiyon bozukluğuna yol açan belirli maddelerin kontrol edilmesi ve bir uluslararası ticaret rejimi oluşturulmasını amaçlamaktadır. Kontrol edilmesi gereken maddeler üç liste halinde gruplanmıştır: Liste A'da yer alan ürünlerin bilinçli ve planlı bir şekilde üretimi, tüketimi ve ticareti yasaklanmıştır. Bunların önemli bir kısmı tarımsal ilaçlamada kullanılan pestisit, bir kısmı ise endüstriyel kimyasal ürünlerdir. Liste B'de yer alan ürünler kontrollü bir şekilde üretilip ticarete konu olabilir. Bunlar içinde de pestisitler ve endüstriyel kimyasallar yer alır. Liste C'deki ürünler ise değişik ürünler üretilirken ortaya çıkan yan ürünler şeklindedir. Söz konusu ürünlerin depolanması, gözetimi, listelerin yenilenmesi konusunda çeşitli kurallar mevcuttur (Stockholm Convention, 2009).

Stockholm Konvansiyonu kapsamında yer alan ürünlerle ilgili ülkeler ticaret, yatırım ve çevre rejimlerini oluştururken bunları dikkate alacaklardır. Ayrıca bu alanlarda yatırım yapan firmalar da kendi hükümetleri vasıtası ile bu alandaki gelişmeleri takip etmek zorundadırlar.

8. Minamata Cıva Konvansiyonu

Minamata Cıva Konvansiyonu, 2013 yılında Japonya'nın Minamata şehrinde imzalanmıştır. Konvansiyonu anlamlı kılan noktalardan biri, amaçlarından birinin Minamata hastalığının önlenmesi olmasıdır. Minamata Hastalığı ilk 1950'lerde tükettikleri balıktan cıva zehirlenmesine maruz kalan Minamatalılar'da görülmüştür. Cıva ve cıva bileşikleri özellikle gençlerde beyin ve sinir sistemi üzerinde ciddi hasar oluşturmaktadır. Bu yüzden cıva üretimi ve kullanımı dünyanın her tarafında insanları Minamata hastalığı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Durumu dikkate alan Birleşmiş Milletler Çevre Programı, diğer uluslararası paydaşlarla birlikte, cıva buharı salınımı ve doğal çevreye cıva ve cıva bileşikleri verilmesini önlemek üzere

Konvansiyonu imzaya açmıştır. Konvansiyon, taraf ülkelerin cıva kullanımını aşamalı bir şekilde azaltmasını öngörmektedir. Cıva, günümüzde, pillerde, sivriçlerde, aydınlatmada, kozmetikte, ölçüm cihazlarında ve diş hekimliğinde kullanılmaktadır (İİSD & UNEP 2014:21). Cıva ayrıca aile tipi küçük altın madenciliğinde ve diğer bazı madencilik dallarında da kullanılmaktadır. Ayrıca çimento üretimi ve kömürden elektrik üreten santraller de, sera gazı nedeniyle verdikleri çevre zararı yanında, atmosfere önemli oranda cıva buharı da vermektedir. Konvansiyon, 2020'ye kadar bünyesinde cıva barındıran bir kısmı yukarıda sayılan ürünlerin üretim ve ticaretini kademeli bir şekilde yasaklamayı (alternatifi olmayanlar istisna olmak üzere), mümkün mertebe cıva yerine başka materyaller kullanılarak bu ürünlerin üretilmesini teşvik etmektedir. Ayrıca havaya veya toprağa cıva buharı veya cıva bileşikleri bırakan üretimlere alternatifler bulunmasını gerekli kılmaktadır (Minamata Convention, 2013). Anlaşıyor ki, 2020'ye kadar ve daha sonrasında cıva kullanılarak üretilen veya atmosfere veya toprağa cıva salan üretim kollarında ve bunlarla ilgili ticaretle, mevcut üretimin rekabet gücünde önemli değişimler olacaktır.

Minamata Konvansiyonu, 2013 yılında 128 ülke tarafından kabul edilmiştir, ancak 2017'ye kadar yeterli sayıda ülke kendi parlamentolarından gerekli onayı alabilmiştir. Yani Sözleşme Ağustos 2017 yılında fiilen yürürlüğe girmiştir (Minamata Convention, 2017, August 16).

9. Uluslararası Düzenlemeler ve Ormanlar

Ormanlar, küresel ısınmaya sebep olan sera gazlarını absorbe ettiği ve ekosistemin unsurları olan birçok canlıya habitat teşkil ettiği için büyük önem taşımaktadır. Gerek endüstriyel kullanım, gerek birçok ülkede yakıt olarak kullanılması ve gerekse yangınlar dolayısı ile ormanlar ve desteklediği eko sistem büyük bir tehdit altındadır. Hem

endüstriyel ihtiyaçları karşılamak hem de çevreyi korumak adına orman varlıklarının doğru yönetilmesi tek tek ülkelerin sorunu olduğu gibi tüm dünyanın da sorunudur. Ormanların korunması konusunda, bir kısmı taraflar arasında fazla resmi olmayan karşılıklı anlayışa bağlı çeşitli çevre rejimleri müzakere edilmektedir. Bunlardan biri olan, uluslararası orman rejimi, tam anlamıyla ifade edilmemiş olup tartışmalara konu olmaktadır. Birçok gözlemci bu girişimin uluslararası bir Konvansiyona dönüşmesi konusunda umutlu değildir (IISD ve UNEP 2014:22). Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Konvansiyonu altında yürüyen, Ormanların Yok Olması ve Bozulmasından Kaynaklanan Emisyonun Azaltılması (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation -REDD) müzakereleri, gelişmekte olan ülkelerdeki orman kaynaklarının korunmasını amaçlamaktadır (UN REDD, 2015). Bunun dışında, Avrupa Birliği'nin Orman Hukukunu Uygulama ve Yönetişim ve Ticaret girişimi gibi ikili veya çok taraflı, illegal tomruk ve kereste üretimini engellemeye yönelik çeşitli projeler mevcuttur. Aynı zamanda, çevreci sivil toplum örgütleri ve orman ürünleri üreticilerinin öncülük ettiği, orman varlıklarının sürdürülebilirliği konusunda etiketleme, belgelendirme ve eğitim alalarında işbirlikleri içeren sivil girişimler de mevcuttur. Bunlardan birini, ticareti yapılan orman ürünlerinin orman kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasıyla elde edildiğini sağlamaya çalışan ve gelişmiş ülke pazarlarında hayli etkili bir sivil toplum kuruluşu olan Orman Yönetim Konseyi (Forest Stewardship Council-FSC) oluşturmaktadır. Üyelik esaslı ile çalışan FSC'nin sürdürülebilir orman yönetimi konusunda on ilkesi bulunmaktadır. Bu ilkelerden en önemli ikisi, tüketilen ormanların yerine yenisinin yetiştirilmesi ve piyasaya sürülen bir ürünün sürdürülebilir orman yönetimi ilkelerine göre üretildiğinin belgelendirilmesidir. FSC üyeleri, FSC ilkelerine uymayan kaynaklardan orman ürünü satın almazlar. Bu durum sürdürülebilir FSC sistemi kurmamış olan ülke ve firmalar açısından uluslararası pazarlarda önemli bir rekabet baskısı oluşturmaktadır. Zira tüketiciler de sürdürülebilir orman yönetimi

ilkelerine uyduğunu FSC sertifikası ile belgeleyen firmaların ürünlerini tüketme yönünde bilgilendirilmektedir (FSC, 2019, July 21).

10. Çevre ve Ülkelerin Ticaret Politikaları

Çok taraflı veya iki taraflı çevre koruma anlaşmalarının bunlara taraf ülkeler tarafından doğrudan uygulanabilirliği bulunmamaktadır. Söz konusu anlaşmaların, günlük hayata ve uluslararası ticarete tatbik edilebilmesi için şu süreçlerden geçilmesi gerekir:

- Anlaşmanın uluslararası platformda imzalanması,
- Her ülkenin parlamentosunda kabul edilerek iç mevzuatın bir parçası haline gelmesi,
- Yeterli sayıda taraf ülke parlamentosundan onay gelince anlaşmanın yürürlüğe girmesi,
- Anlaşma hükümlerini hayata geçirecek iç politika ve bunlara uyum mevzuatın hayata geçirilmesi

Çok taraflı bir anlaşmaya taraf olan ama bunu parlamentosundan geçiremeyen ülkeler veya anlaşmaya taraf olmayan ülkeler, doğal olarak söz konusu anlaşmanın düzenlediği alanla ilgili olarak uluslararası işlemlerinde zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

Uluslararası çevre koruma anlaşmaları, taraf ülkelere, çevreyi korumak için fiilen ne yapacaklarını değil, prensipte nasıl hareket edeceklerini tanımlamaktadır. Taraf ülkelerin çevre politikaları ile ilgili birimleri, diğer birimleri ile birlikte, taraf oldukları uluslararası konvansiyonlar çerçevesinde kendi ulusal mevzuatlarını ve bu mevzuatları uygulayacak kurumlar arası ilişkileri tanımlamaktadırlar. Uluslararası çevre konvansiyonlarının ulusal bazdaki uzantıları, tür ve türlerin yaşam alanlarını koruma tedbirleri, belli ürünlerin üretim ve ticaretine sınır getirme, ticareti lisans veya izne bağlama, üretim ve

ticarete çevre vergisi uygulama, gönüllü anlaşmalara gitme, depozit-ve-geri iade sistemi kurma şekillerinde ortaya çıkabilir. Yukarıda ele alınan konvansiyonlara karşılık hemen her ülkenin bir de iç mevzuatı bulunur. (ISSD & UNEP, 2014:12-15) ülkelerin yürürlüğe sokabileceği çevresel tedbirleri altı başlık altında toplamaktadır:

- Çevre kalitesi düzenlemeleri,
- Emisyon standartları,
- Çevresel ürün standartları veya teknik düzenlemeler,
- Üretim prosesleri ve üretim metotları ile ilgili standart ve teknik düzenlemeler,
- Performans esaslı düzenlemeler,
- Pazar esaslı araçlar.

Bunların açıklamaları ve uluslararası ticareti etkileme mekanizmaları aşağıdaki alt başlıklarda ele alınmıştır.

Çevre kalitesi düzenlemeleri ile bir ülkenin tamamında veya belirli bölgelerinde arzulanan çevre koşulları tanımlanmaya çalışılır. Örneğin bir bölgede, havada ya da toprakta kabul edilebilir maksimum kalıntı, sızıntı, miktarı belirlenip, kirlenmenin belirli eşik seviyesinin üzerine çıkmasına izin verilmemesi, yeni üretim tesislerine ruhsat verilirken bu limitlere riayet edilmesi şeklindeki düzenleme ve uygulamalar çevre kalitesi düzenlemesi olarak tanımlanmaktadır.

Emisyon standartları bir tesisin çıkartabileceği maksimum kirleticisi madde miktarını tanımlama şeklinde bir uygulamalardır. Eski teknolojiler muhtemelen maksimum limitlerin üzerinde kirleticisi madde ortaya çıkartıyordu. Bu yüzden emisyon standartları, firmaları daha yeni ve çevreci teknolojiler kullanmaya yönlendirir. Aksi takdirde firmalar maksimum kirleticisi miktarını tutturmak için atıkları toplayıp

bunları kirlerden arındırmak zorunda kalacaktır. Eski tesisleri ile devam etmeleri durumunda uygulayacakları atık yönetimi, kendileri için, yeni teknoloji kullanmaktan çok daha maliyetli olabilir.

Çevresel ürün standartları veya teknik düzenlemeler: Standart ve teknik düzenleme, ürünlerle ilgili karakteristik özellikler anlamına gelmektedir. Devlet, ürünler için standartlar belirlemişse, üreticiler ürünlerinin standartlara uygun olmasına dikkat ederler. Dünya Standartlar Örgütü ürün standartlarını uyulması zorunlu olmayan standartlar ve uyulması zorunlu standartlar olarak iki gruba ayırmaktadır. Uyulan zorunlu olmayan ürün karakteristiklerine sadece *standart* denmektedir. Uyulması zorunlu karakteristikler ise *teknik düzenleme* olarak adlandırılmaktadır. Hükümetler ürünler için değişik amaçlarla standart belirleyebilir veya teknik düzenleme yapabilir. Örnek olarak, insan, hayvan ve bitki sağlığı ve *çevrenin korunması*; asgari bir kalite düzeyinin tutturulması, tüketicinin doğru bilgilendirilmesi bu amaçlar arasındadır. Çevrenin korunması günümüzde artarak önem kazanan amaçlardan biri haline gelmiştir.

Ürünler kullanırken veya kullanım sonunda çevreye zarar verebilirler. Örneğin otomobiller kullanım esnasında atmosfere zararlı gaz vererek çevreyi kirletebilir; aşırı elektrik tüketen ev aletleri enerji üretimi için daha fazla fosil yakıt tüketimine ve bu suretle çevrenin kirlenmesine yol açabilir veya doğada yok olmayan ambalaj atıklarının toplanması ve imhası büyük bir problem oluşturabilir. Bu yüzden hükümetler otomobillerin çıkarabileceği gaz emisyonu ve gürültüye ev aletlerinin elektrik sarfiyatına standartlar getirebilir veya ambalajların doğada kendiliğinden eriyebilen maddelerden yapılmasını şart koşabilir.

Teknik düzenleme türünden olan standartlar, firmaların teknoloji ve üretim metodu seçimini etkileyerek, rekabet gücü üzerinde belirleyiciliğe sahiptir. Uyulması zorunlu olmayan standartlar da yönlendirici olmaları bakımından üretim ve ticaret üzerinde benzeri

sonuçları doğurabilir (UNCTAD & WTO, 1996:135). Bunlara uymanın hem üretici hem de ithalatçı firmalar için bir maliyeti olacaktır. Teknik düzelme veya standartların üretici firmanın ülkesi veya ithalatçının bulunduğu ülke tarafından yürüklüğe sokulması mümkündür. Her iki durumda da ticaret ve yatırımlar üzerinde önemli sonuçları olabilir.

Üretim prosesleri ve üretim metotları ile ilgili standart ve teknik düzenlemeler: Hükümetler üretim metotları ve üretim prosesleri konusunda da düzenleme yapabilirler. Burada asıl olan, üretilen ürün ve çıktılarının standart ve teknik düzenlemelere uygun olması değil, *üretimin standartlara ve teknik düzenlemelere uyan tesislerde yapılıyor olmasıdır.* Örneğin, sadece fosil yakıt kullanmadan üretim yapan tesislere izin verilebilir; deri işleme tesisleri için atık arıtma sistemi zorunluluğu getirilebilir; çevreye zararlı partikül yayan fabrikalara baca gazı filtreleri takılması zorunlu hale getirilebilir; balık ve su ürünleri avcılığında diğer deniz canlılarının yaşam alanını tahrip etmeyecek avlanma yöntemleri zorunlu tutulabilir. Ülkeler genelde üretim ve proses standartları ile ilgili düzenlemelerini kendi sınırları içinde üretim yapan fabrika ve tesislerde uygulayabilir. Ancak bu tür uygulamaların etkileri sınır ötesinde de görülebilir. Örneğin A hükümeti belli ürünlerde belli standartlar arayabilir. İstedığı standartlardaki ürünler ise ancak belli standartlara uyan işletmelerde üretilabiliyordu. B ülkesindeki bir ihracatçı ise üretim ve proses standartları uygun olmadığı için A ülkesinin standartlarına uyan ürünleri üretemeyecektir, doğal olarak üretilmediği ürünleri A ülkesine satamayacaktır. Bu nokta Dünya Ticaret Örgütü nezdinde Uyuşmazlıkların Çözümü Organı ve Panellerde vakalara konu olmaktadır (WTO, 2018, October, 7).

Performans esaslı düzenlemeler, proses ve üretim metodu ile ilgili standart veya teknik düzenlemelerin bir çeşidi olup, bunlar fiili üretim süreci üzerinde durmaz, aksine bunlar her türlü üretim süreci ve metodunun çevresel sonuçları ile ilgilenip, olumlu çevresel sonuçlar elde etmeyi amaçlayan düzenlemelerdir. Örneğin hükümetler belirli endüstrilerde

üretilen ve ticarete konu olan ürünlerin ISO 14000² Standartlarına uygun bir şekilde üretilmesini isteyen bir teknik düzenleme yapabilir. Bu durumda ithalata izin veren devlet ajansları, ithal edilmek istenen ürünlerin *çevre yönetim standartlarına uygun* tesislerde üretildiğinden emin olmak isteyecektir (Zenga vd., 2005:645).

Pazar esaslı araçlar: Yukarda ele alınan bütün çevre koruma tedbirlerinin ortak özelliği bunların üreticileri belirli şekilde davranmaya yönlendirmesidir. İstenen şekilde davranmayan üretim ve satışta bulunamaz. Pazar esaslı çevre koruma araçlarında ise üretmek ve satmak üreticinin inisiyatifine kalmıştır; kendisi için karlı ise üretir ve satar karsızsa üretmez ve satmaz (Rondelli, D & Vastag, G., 2000:503-508).

Pazar esaslı araçlar iki şekilde olabilmektedir:1-Teşvikler, 2-Menfi teşvikler. Örneğin, hükümetler belirlediği çevre esaslarına uygun üretim ve satış yapan firmalara parasal teşvik verebilir (vergileri almamak veya eksik almak şeklinde de uygulanabilir). Veya belirlediği çevre standartlarına uymayan firmalara vergi veya başka mali yükler getirebilir (menfi teşvik). Temiz üretilen *teşvik almak* veya kirli üretilen *teşvik almamak* firmanın bileceği bir iştir. Benzer şekilde temiz üretilen *vergiden kurtulmak* veya kirli üretilen *vergiye maruz kalmak* firmanın bileceği bir iştir.

Çevre koruma tedbirleri ürünün hayat evreleri boyunca çeşitli aşamalarda uygulanabilir. Genel olarak çevre kalitesi düzenlemeleri,

² ISO 14000 Standartları Milletler Arası Standartlar Örgütü Standart Geliştirme Komitesi tarafından geliştirilmiş bir çevre yönetim sistemidir. Bu standartlar kuruluşlarla ilgili tüm çevresel konuları kapsamak üzere tasarlanmıştır ve kuruluşların çevresel etkilerin önceliğini tespit ederek bu etkileri yönetmeleri ve kontrol etmeleri konusunda kaynak niteliğindedir.

ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, özünde doğal kaynak kullanımının azaltılması, toprağa, suya, havaya verilen zararların minimum düzeye indirilmesini amaçlayan, risk analizleri tabanında kurulan bir yönetim modelidir.

emisyona standartları, üretim prosesi ve üretim metotları ile ilgili standart ve teknik düzenlemeler ve performans esaslı düzenlemeler üretim aşamasında uygulanırken, çevresel ürün standartları ve teknik düzenlemelerle pazar esaslı araçlar ürün piyasaya veya tüketime sunulurken uygulanmaktadır. İthalat esnasında yapılan uygunluk denetimleri tüketim aşamasındaki bir tedbir olarak değerlendirilir.

Burada ele alınan çevre tedbirleri genellikle her biri tek başına kullanılmaktan ziyade bir birleşim halinde biri birine destek verecek şekilde kullanılmaktadır. Örneğin bir ürünün üretim ve pazarlanması, hem sürüm standartlarına, hem çevresel ürün standardı veya teknik düzenlemelere, hem de pazar esaslı bir düzenlemeye tabi olabilir (Zenga vd., 2005:648-652).

11. Çevre Politikalarının Rekabet Üzerine Etkileri

Ülkelerin çevre politikaları, Bileşmiş Milletler şemsiyesi altında imzalanan ve yürürlüğe giren en önemlileri yukarıda ele alınan, çok taraflı çevre konvansiyonları, ülkelerin ikili anlaşmaları, iç ve dış çevre örgütlerinin baskıları ve en önemlisi iç endüstrilerin ihtiyaçlarına göre hükümetler tarafından belirlenmektedir. Çevre politikalarının uygulama alanı ise ilgili ülkenin *siyasi sınırlarıdır*. Yani bir ülke, ancak kendi coğrafi sınırları içinde üretim yapan tesisler, üretilen ürünler ve *gümrük kapılarından içeriye giren* ürünler için çevre tedbirleri yürürlüğe sokup bunları denetleyebilir. Ülkelerin uyguladığı çevre politikalarının, o ülke ile ticaret yapan ülkelerin girişimcileri üzerinde etkileri mevcuttur.

İşletmeler bakımından çevrenin korunması ile ilgili politikalar birer dışsal maliyet sorunudur. Söz konusu maliyetler üretim aşamasında veya dağıtım esnasında ürünlerin maliyetine eklenmekte arzda daralma yaratarak fiyatları yükseltmektedir. Maliyet artışları, tedarik

zincirinin hangi aşamasında vukua geldiğine göre bir rekabet gücü kaymasına neden olmaktadır.

Çevre koruyucu tedbirleri uygularken her ülke bunların kendi sınırları içinde üretim ve ticaret yapan firmaların rekabet gücünü nasıl etkileyeceğini iyi hesaplamalıdır. Bir ürüne tatbik edilen çevre politikalarının ticareti ne yönde etkilediğini değerlendirebilmek için, tedbir veya tedbirlerin *hangi aşamada* uygulandığına bakmak gerekir. Tedbirin ticaret üzerindeki etkisi üretimden kaynaklanan bir kirliliğin mi yoksa tüketimden doğan bir kirliliğin mi bertaraf edilmek istendiğine göre değişmektedir. Tüketimden kaynaklanan bir kirliliği ortadan kaldırmak için uygulanan bir çevre politikası normalde hem iç üreticilerin hem de yabancı üreticilerin maliyetlerini arttırır (Copeland, 2012:6-8). Örneğin Türkiye’de kullanılan elektrikli makineler için minimum bir enerji etkinliği eşiği belirlenmiş veya mevcut eşik yükseltilmiş olsun; artık Türkiye’de tüketilen elektrikli aletler bu eşiğe uygun bir şekilde üretilecektir. Hem Türkiye’deki üreticiler hem Türkiye’ye mal satan yabancı ülkelerdeki firmalar (ihracatçılar) yeni duruma göre üretimlerini planlayacaklarından, gerekirse fabrikalarında yeni yatırımlar yapacaklarından, hem Türkiye’deki hem de yurt dışındaki üreticilerin maliyetleri artacaktır. Maliyet artışı Türkiye’de farklı, yurt dışında farklı oranlarda olabilir. Diğer koşullar sabitken maliyet artışı nerede daha yüksek olmuşsa, artışın yüksek olduğu ülke veya üreticilerin rekabet gücü azalacaktır.

Buna mukabil çevre politikası tedbiri üretim aşamasında kirliliği önlemeye yönelik olduğu zaman, bunun etkisi iç üreticiler üzerinde görülecektir; yabancı üreticiler bu tedbirden etkilenmeyecektir. Örneğin Türkiye’de balık neslini korumak için avlanma süresi ve teknelerin ebatı ve sayısı küçültülse, Akdeniz ve Karadenizde balık avlayan ülkeler aynı tedbiri almadığı sürece, ve diğer koşullar aynı kaldığı varsayımı altında, Türk balıkçıların maliyeti artacak hem iç piyasada hem de uluslararası piyasalarda rekabet gücü azalacaktır.

Yukardaki paragrafta *diğer koşullar aynı kaldığı varsayımı altında* Türk balıkçıların maliyeti artacak ve rekabet gücü düşecek diye bir ifade kullanıldı. Porter ve Linde (1995:1-5) diğer koşulların aynı kalmayacağı ve her maliyet artışının rekabet gücü kaybı ile sonuçlanmayacağını savunmaktadır. Buna göre, çevre tedbirleri dolayısı ile gelen maliyet artışları ile birlikte firma ve endüstri düzeyinde israfın önlenmesi, kaynakların daha etkin kullanımı ve yenilikçi gelişmeler maliyet artışlarını dengeleyecektir. Örneğin Türkiye ve balık örneğini alırsak, Türk balıkçıları çevreci balıkçılar olarak tanınacak, daha etkili avlanma organizasyonları kurulacak (bir anlamda yeni teknolojiye geçilecek). Porter ve Linde'nin bu tezi bilim camiasında oldukça fazla tartışılmıştır. Bir çok yazar Porter-Linde tezinin belli varsayımlar altında geçerli olabileceğini savunmaktadır (Copeland, 2012:8-10).

Üretim aşamasında uygulanan sıkı çevre politikalarının, yoğun kirleten sanayileri gevşek çevre politikasına sahip ülke ve bölgelere göç etmeye yönlendireceğini öne süren teoriye, kirlilik cenneti (polution haven) teorisi deniyor. İlk bakışta çok basit ve tutarlı görünen bu teori Copeland ve Taylor' in (2004) çalışmasından bu tarafa, sıkı çevre politikalarının kirli üretim yapan endüstrileri kaçırdığı tezine az itibar edilmeye başlanmıştır. Çünkü, girişimciler yatırım yeri seçiminde sadece çevre tedbirlerinin gevşek olması değil, işgücü verimliliği ve ücret düzeyi, altyapı, vergi kolaylıkları gibi başka bir çok faktörün etkili olduğu daha net anlaşılmaya başlanmıştır. Sıkı çevre politikalarının en azından bazı firmalar ve endüstriler üzerinde bir rekabet gücü kaybına yol açtığı bir vakıadır. Ancak rekabet gücü kaybı yaşayan firmalar ya da, rekabet gücü kaybı yaşadığına başkalarını inandırmaya çalışan firmalar, kirlilik cennetine kaçma tehdidinde bulunabilirler. Bunda asıl amaçları hükümetten bazı avantajlar koparma olabilir. Örneğin, çevre politikaları gevşek ülkelerde kirli koşullarda üretilen ürünlerin rekabetinden kendilerini korumak için bir koruma istemi, ya da dış piyasalarda rakiplerle baş edebilmek için teşvik talepleri sık başvuru taktiklerdir (Bechtel vd, 2011:1-8).

Ayrıca günümüzde, üretim aşamalarının parçalanması ve global tedarik zincirleri üretimi kirlilik cennetlerine taşımanın gereğini ortadan kaldırmıştır. Bazı endüstrilerde üretimin sadece belli bir aşaması kirlidir. Sıkı çevre tedbirleri de bu aşama için uygulanmaktadır. Böyle durumlarda firmalar, komple kirlilik cennetlerine taşınmak yerine, üretimin kirliliğini yurt dışında fason yaptırarak sorunu çözebiliyorlar. Bu yüzden hükümetler, yurttaşlarının daha sağlıklı bir çevrede yaşaması için çevre politikalarını sıkılaştırmaktan pek çekinmezler (Cole vd, 2011:26-27).

12. Tartışma ve Sonuç

Uluslararası ticaretle çevre bozulması arasındaki ilişki, ekonomik büyüme üzerinden kurulmaktadır. Ekonomik büyüme mal ve hizmet üretimindeki reel artış anlamına gelmekte olup, küresel bazda büyümeyi sağlayan faktörlerden biri dış talep, yani uluslararası mal ve hizmet ticaretidir. Üretim dolayısı ile bir taraftan çevrenin (eko sistemin) sunduğu, kaynaklar tüketilmekte, öbür yandan üretim, dağıtım ve tüketim esnasında ortaya çıkan atıklarla çevre bozulması vuku bulmaktadır. En vahim çevre bozulması şekli ise küresel iklim değişikliği olarak ortaya çıkmaktadır. Kalkınma ekonomisi bakımından en fazla vurgulanan kavram ise büyümedir. Dünya nüfusu her yıl artmaktadır. Artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için her yıl bütün ülkelerin en az nüfus artışı kadar büyümesi gerekir. Mevcut nüfusunu daha müreffeh yapmak isteyen ülkeler daha fazla, gelişmiş, refah içinde yaşayan ülkeler seviyesine ulaşmak isteyen ülkeler daha da fazla büyümek zorundadır. Özetle 21. YY.'da dünya toplumu bir ikileme karşı karşıya: Büyüme – çevre bozulması.

Aslında büyüme ve çevre bozulması ikileminin çözüm teorik olarak basit görünüyor: Çevreye saygılı büyüme, yeşil büyüme veya sürdürülebilir büyüme. Piyasa mekanizması mantığı içerisinde bunu kendi başına sağlamaya çalışan ekonomik birimlerin kendilerini

fedâ ediyor olma ihtimali yüksektir. Bu yüzden büyüme ve çevreyi koruma dengesinin kurulması mutlaka uluslar arası bir inisiyatif gerektirmektedir. Nitekim bu inisiyatif günümüzde BM'nin elinde bulunmaktadır. BM, 1972'de Çevre Programını kurmuş ve Program kapsamında, 1972, 1992 ve 2012 yıllarında üç büyük konferans düzenlemiştir. 2012'de düzenlenen Rio Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, çevreye zarar vermeden büyüme ve kalkınma ilkesini benimsemiş olup, büyüme ve kalkınmanın merkezine uluslararası ticareti yerleştirmiştir.

Konferanslarda alınan kararlar çerçevesinde çeşitli alanlarda imzalanan konvansiyonlar (anlaşmalar) yoluyla global çevre rejimleri oluşturulmaktadır. Küresel çevre rejimlerinin asıl amacı kendi alanlarında çevre bozulmasının önüne geçilmesidir, ancak bunlardan yedisi - Nesli Tehlike Altında Olan Bitki ve Hayvanların Uluslararası Ticareti Konvansiyonu, Stratosferin Korunması Konusunda Viyana Konvansiyonu, Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu, Tehlikeli Atıkların Sınır Aşırı Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu, Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Konvansiyonu, Sürekli Organik Kirleticiler Konusunda Stockholm Konvansiyonu ve Minamata Civa Konvansiyonu- uluslararası ticareti düzenleyen hükümler içermektedir. Birleşmiş Milletler İklim Dakikliği Çerçeve Konvansiyonu ise daha çok üretim ve üretim yöntemleri ile alakalıdır.

Her konvansiyona taraf ülkeler vardır. Yeni gelişmelere göre taraflar bir araya gelerek konvansiyonlarda, mesela kapsanan ürünlerde, izlenecek yol ve yöntemlerde değişikliğe gidebilirler. Yapılan değişiklikler ülkelerin alanla ilgili ticaret politikalarını etkileyecektir. İş dünyasının ticaret ve yatırım kararları açısından konvansiyonlarda yapılan değişikliklerin takibi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Bakanizade, L., Imnadze, P. and Perkins, D. (2010). Biosafety and Biosecurity as Essential Pillars of International Health Security and Cross-Cutting Elements of Biological Nonproliferation. *BMC Public Health*, 10 (Suppl 1):1-8, Erişim Adresi: <http://www.biomedcentral.com/14712458/10/S1/S12>. (23.6.2019).
- Bechtel, M. M., Bernauer, T. and Meyer, R. (2011). The Green Side of Protectionism: Environmental Concerns and Three Facets of Trade Policy Preferences. *Review of International Political Economy* 19(5): 837-866.
- CBD (Convention on Biodiversity). Biodiversity and International Trade. Erişim adresi: <https://www.cbd.int/incentives/int-trade.shtml>. (21.7.2019).
- CBD (Convention on Biodiversity). Cartagena Protocol. Erişim adresi: <https://www.cbd.int> (21.7.2019).
- CITES (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora). Discover CITES. Erişim adresi: <https://www.cites.org/eng/disc/what.php>. (19.6.2019).
- Clemencon, R. (2012). From Rio 1992 to Rio 2012 and Beyond: Revisiting The Role of Trade Rules and Financial Transfers for Sustainable Development. *Journal of Environment & Development*, 21(1): 5–14, DOI: 10.1177/1070496512436890.
- Cole, M.A., Elliott, R.J.R and Okubo, T. (2011). Environmental Outsourcing. The Research Institute of Economy, Trade and Industry: RIETI Discussion Paper No. 10-E-055.
- Copeland, B. R. (2012). International Trade and Green Growth. World Bank Policy Research Working Paper No. 6253. 49.
- Copeland, B.R. and Taylor, M.S. (2004). Trade, Growth and the Environment, *Journal of Economic Literature*. 42(1): 7-71.
- Curtis, K. R., J. J. McCluskey and T. I. Wahl. (2004). Consumer Acceptance of Genetically Modified Food Products in The Developing World. *The Journal of Agrobiotechnology Business and Economics*, 7(1&2): 70-75.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.(2011). Rotterdam Sözleşmesi. Erişim adresi: <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/rotterdam-sozlesmesi-i-5177>, (18.5.2019).
- Dollar, D. and Aart, K. (2007). Trade, Growth and Poverty. *Financial Globalization* (Ed. By: Jeremy Clift and Elisa Diehl). IMF:2007 Washington D.C, 70-73.
- EPA, USA Environmental Protection Agency. Global Greenhouse Gas Emissions Data. Erişim adresi: <https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data#Gas>, (25.5.2019).
- Erciş, A. & Türk, B. (2017). Türkiye’de Çevre Politikası ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 54 (1): 351-362.
- Frankel, J. and David, R. (1999). Does Trade Cause Growth? *The American Economic Review*, 89 (3): 379-399.

- FSC (Forest Stewardship Council). The FSC System What Does Responsible Forest Management Look Like? Erişim adresi: <https://ic.fsc.org/>, (21.7.2019).
- Goldberg, D. M. (1992). Provisions of the Montreal Protocol Affecting Trade. (Report). Washington D.C.:CIEL. Erişim adresi: https://www.ciel.org/wp-content/uploads/2015/04/Provisions_Montreal_Trade_Jan1992.pdf, (20.6.2019).
- Harris, J. M., Roach, B. and Codur, A.M. (2017). *The Economics of Global Climate Change*. Global Development and Environment Institute: Tufts University.
- IISD & UNEP. (2014) *Trade and Green Economy* (Third edition), Geneva: IISD
- Kıvılcım, Z. (2012). Cartagena Protokolü Ve Türkiye Biyogüvenlik Mevzuatı. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1): 99-121.
- Kubiszewski, I. and Cleveland, C.J. (2012). United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro, Brazil. *The Encyclopedia of Earth*, Erişim adresi: <http://www.eoearth.org/view/article/156773>, (20.6.2019).
- MEA (Millennium Ecosystem Assessment) (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Washington, DC: Island Press.
- Minamata Convention on Mercury (2013). History. Erişim adresi: www.mercuryconvention.org
- Minamata Convention on Mercury (2017, August 16). News. Erişim adresi: <http://www.mercuryconvention.org/News/tabid/3430/lapg-21602/2/language/en-US/Default.aspx>, (16.6.2019).
- Morel, R and Shishlov, I. (2014). Ex-Post Evaluation of The Kyoto Protocol: Four Key Lessons for The 2015, Paris Agreement. Institute for Climate Economics-Paris, Erişim adresi: http://www.cdclimat.com/IMG/pdf/14-05_climate_report_no44_-_analysis_of_the_kp-2.pdf, (15.6.2019).
- Olivier, J. G. J., Greet, J. M., Jeroen, A.H.W. and Wilson, J. (2011). *Long-Term Trend in Global CO2 Emissions*. Hague: PBL Netherlands Environmental Assessment Agency.
- Porter, M. E. and Van Der Linde, C. (1995). Toward A New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 97-118.
- Rondelli, D. and Vastag, G. (2000). Panacea, Common Sense, or Just A Label? The Value of ISO 14001 Environmental Management Systems. *European Management Journal*, 18 (5): 499-510.
- Rotterdam Convention (2004, June 20). History of The Negotiations of The Rotterdam Convention. Erişim adresi <http://www.pic.int/TheConvention/Overview/History/Overview/tabid/1360/language/en-US/Default.aspx> s. 351-362, DOI: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6929>, (15.5.2019).

- Statistica (2017). Area of Genetically Modified (GM) Crops Worldwide in 2017. Erişim Adresi <https://www.Statista.Com/Statistics/271897/Leading-Countries-By-Acreage-Of-Genetically-Modified-Crops/> , (15.5.2019).
- Stockholm Convention (2009). Overview. Erişim adresi:<http://chm.pops.int/default.aspx>, (25.5.2019).
- UN Climate Change (2019). What is the Paris Agreement, Erişim adresi: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement> (28.5.2019).
- UN Ozone Secretariat (2019). All about Ozone and the Ozone Layer. Erişim adresi <https://ozone.unep.org/ozone-and-you>, (20.6.2019).
- UN (1992). Report of the United Nations Conference on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. I). Erişim adresi <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm> , (25.6.2019).
- UNCCS (UN Climate Change Secretariat) (2006). *Framework Convention on Climate Change: Handbook*. Bonn: UNCCS.
- UNDP (2015). *The Millennium Development Goals Report 2015*. Newyork: UN, Erişim adresi https://www.undp.org/content/dam/undp/library/MDG/english/UNDP_MDG_Report_2015.pdf , (30.6.2019).
- UNEP-Ozone Secretariat (2018). *Handbook for The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer*. Twelfth edition. Naiobi: UNEP, Erişim adresi: https://ozone.unep.org/sites/default/files/MP_handbook-english-2018.pdf , (2.7.2019).
- UNFCCC (UN Framework Convention on Climate Change). (2008) *Kyoto Protocol Reference Manual*, Erişim adresi: https://unfccc.int/resource/docs/publications/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf , (18.7.2018).
- UN-REDD About Redd. Erişim adresi: <https://www.un-redd.org/>, (26.7.2019).
- UNTACD & WTO (1996). *Business Guide to the Uruguay Round*. Geneva: ITC.
- UNTACD (2019).UNTACDStat. Erişim adresi: <https://unctadstat.unctad.org/EN/>
- Wijnstekers, W. (2011). *The Evaluation of CITES*. (9th edition). International Council for Game and Wildlife Conservation. Erişim adresi: https://cites.org/sites/default/files/common/resources/Evolution_of_CITES_9.pdf, (23.7.2019).
- WTO (2018). *Environmental Dispute in GATT/WTO*, Erişim adresi: https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis00_e.htm, (26.6.2019).
- WTO (2013). *World Trade Report Factors Shaping The Future Of World Trade*, WTO: Geneva.
- Zenga, S.X., Tamb, C.M., Tamb, V., Tamb, W.Y. and Dengb, Z.M. (2005). Towards Implementation of ISO 14001 Environmental Management Systems in Selected Industries in China. *Journal of Cleaner Production*, 13 (1):645-656.